

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

**На тему: «ПОРІВНЯННЯ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА
ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ТА МИКОЛІВСЬКОЇ
ОБЛАСТЕЙ В ПЕРІОД 2014-2021рр.»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності 052 Політологія

Марченко Ліна Миколаївна

Науковий керівник: Кисельов С. О.
кандидат філософських наук, доцент
кафедри політології

Рецензент: Амельченко Н. А.

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20 ____ р.

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ:

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ.....	8
1.1 Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції П. Бурдьє.....	8
1.2 Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції Р. Патнема.....	17
1.3 Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції Дж. Коулмана.....	28
1.4 Огляд наукової розробки щодо розуміння поняття соціального капіталу у працях українських дослідників.....	32
Підсумок до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯННЯ ЕМПІРИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ТА МИКОЛАЇВСЬКІ ОБЛАСТЯХ.....	40
2.1 Аналіз політичної участі у Закарпатській та Миколаївській областях.....	40
2.2.1. Аналіз формальних організацій: поширеність громадських асоціацій у Закарпатській та Миколаївській областях.....	44
2.2.2. Аналіз формальних організацій: залученість до релігійних зібрань у Закарпатській та Миколаївській областях.....	46
2.3 Аналіз неформальних організацій: волонтерська заангажованість громадян Закарпатської та Миколаївської областей.....	47
2.4. Аналіз міжособистісної та інституціолізованої довіри у Закарпатській та Миколаївській областях.....	50
Підсумок до другого розділу.....	54
РОЗДІЛ III. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ТА МИКОЛАЇВСЬКІ ОБЛАСТЯХ.....	56
Підсумок до третього розділу.....	62

ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
АНОТАЦІЯ.	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Події 2014р.: Революції Гідності Україна, анексія Криму та вторгнення на Донбас спровокували початок трансформації в бік демократизації, одночасно інституціалізованої та ціннісної в українському суспільстві. Оскільки демократичний режим є неможливий без активної участі громадян, адже саме цей аспект забезпечує запобігання узурпації влади та представлення реальних інтересів населення у політиці, культура учасництва є необхідною його складовою. Іншими словами, необхідним є активність громадян, що розвивається зокрема за допомогою соціального капіталу.

Соціальний капітал слугує фундаментом для побудови стабільного суспільства, в якому панує свобода громадян, забезпечуються потреби соціуму і зростає індекс демократії завдяки тому, що він обумовлює розвиненість наступних аспектів суспільного життя:

По-перше, соціальний капітал сприяє вищій активності громадян завдяки розвиненості риси учасництва через залученість до громадських об'єднання різного спрямування, що надалі сприяє більшій політичній зацікавленості та участі у політичних процесах.

По-друге, за допомогою розвиненого соціального капіталу зміцнюється довіра населення, як між індивідами, так і до державного сектору. Як наслідок, це сприяє збільшенню толерантності, полегшенню інтеграції різних суспільних груп та меншин у суспільно-політичне життя, а також знижується ризик суспільної дезорганізації та розпорошення інтересів, що може гальмувати демократію. Згідно з цим, соціальний капітал сприяє посиленню горизонтальних зв'язків у суспільстві.

По-третє, соціальний капітал впливає на розвиток громадянського суспільства, яке є безпосереднім чинником розвитку демократії, завдяки згуртованості та свідомості суспільства, зовнішнього контролю влади, спонукання інститутів влади до відповідальності та слідкуванню за впровадження політики, яка відповідає інтересам громадян. Цей фактор також

впливає на розвиток горизонтальних зв'язків між владою та суспільством, і зменшує ризики ієрархічності та нерівності у спільноті.

По-четверте, актуальна проблема корупції в Україні може бути зменшена завдяки розвитку соціального капіталу, адже активний соціум схильний до втручання зокрема, і, у політичні процеси. Відповідно до цього, суспільство з високим рівнем соціального капіталу буде сприяти збільшенню прозорості та підзвітності політиків.

Отже, можна простежити тісний зв'язок та взаємозалежність між рівнем демократичності та соціальним капіталом. Тому виникає проблема вимірювання впливу соціального капіталу на демократизацію для адекватного оцінювання успіху таких процесів в Україні.

Окрім цього, розвиток соціального капіталу може пояснити відмінність у розвиненості демократії та інституційних процесів різних регіонів. Тому порівняльний аналіз Закарпатської та Миколаївської областей може допомогти краще оцінити рівень впливу соціального капіталу на демократизацію в Україні загалом. Вибір областей для дослідження був зумовлений різницею історичних, культурних та географічних факторів впливу на розвиток суспільних інститутів у цих областях. Таким чином, Закарпатська область знаходиться на кордоні з Угорщиною, що сприяє утворенню більш гетерогенному складу суспільства, аніж у Миколаївській області. Відповідно до даних Всеукраїнського перепису населення 2001р., що був єдиним від здобуття незалежності України, Закарпатська область знаходиться на 7 місці у рівні національної різноманітності, а Миколаївська – на 14 місці, що може свідчити про значну різницю між цими областями¹. Також історичний фактор полягає у тому, що Закарпатська область знаходилась у складі Австро-Угорської імперії, де суспільно-політичні інститути мали більш відкритий характер, тоді, як Миколаївська область, знаходячись у складі Російської імперії мала досвід побудови закритих інститутів, що обмежували здатність людей до добровільних об'єднань.

¹Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

Хронологічні рамки 2014-2021рр. обумовлені початком суспільної трансформації від 2014р., що була викликана подіями цього року (Революція Гідності, окупація Криму та частин Донецької та Луганської областей), які визначили новий вектор української політики та громадянського суспільства загалом. Завдяки цьому, українська нація стала більш свідомо ставитися до соціально-політичних питань, адже дані події засвідчили, що громадянська участь – надважлива у побудові сильної та розвиненої демократії. А також дані після початку повномасштабного вторгнення від 24.02.2022 не беруться до аналізу з причин кардинальних соціальних, демографічних та політичних змін зумовлених війною, які є неможливими для порівняння з довоєнними показниками.

Мета дослідження: Визначити рівень впливу соціального капіталу на демократизацію у Закарпатській та Миколаївській областях України.

Для досягнення мети було встановлено наступні **завдання**:

1. Визначити дефініцію соціального капіталу через аналіз різних концептів.
2. Порівняти ступінь розвитку соціального капіталу у Закарпатській та Миколаївській областях за індикаторами: політичної учаті, участі у формальних та неформальних організаціях, міжособистісній та інституціолізованій довірі.
3. Проінтерпретувати емпіричні дані стосовно розвитку соціального капіталу за допомогою методології Р. Патнема.

Об'єкт дослідження. Вплив соціального капіталу на процес демократизації в Україні.

Предмет дослідження. Рівень впливу соціального капіталу на процес демократизації у Миколаївській та Закарпатській областях.

Методи дослідження. У першому розділі, який стосується огляду теоретичної розробки різних підходів до визначення поняття соціального капіталу, використовується першочергово описовий метод для визначення характеристик цього феномену. Також використовується метод аналізу

інформації, який дозволяє виокремити основні та найважливіші аспекти з теорії. Завдяки цим методам ми можемо окреслити феномен соціального капіталу та сформувані комплексне розуміння його впливу на розвиток демократії. Окрім цього, використовується метод індукції для узагальнення та систематизації факторів, що впливають на функціонування та вплив соціального капіталу. Також для формулювання висновків застосовується метод узагальнення.

Другий розділ, який стосується огляду емпіричних даних, а саме: статистичних даних, виокремлених у першому розділі індикаторів, буде досліджено за допомогою методу аналізу та синтезу зібраних даних, що допоможе оцінити вплив кількісних показників на розвиток соціального капіталу в Миколаївській та Закарпатській областях України. Окрім цього, у даному розділі використовується історичний метод, який допомагає визначити, як змінювалося суспільство обраних областей у часовому проміжку 2014-2021рр. за допомогою статистичних та емпіричних даних за ці роки.

Третій розділ засновується на компонуванні теоретичної бази та емпіричних даних, отже тут використовуватиметься метод синтезу інформації з двох попередніх розділів. А також буде використано компаративний метод для порівняння рівня впливу соціального капіталу на розвиток демократії в Миколаївській та Закарпатській областях.

Отже, у дослідженні використовується описовий метод, метод аналізу та синтезу інформації, індукція та узагальнення, а також історичний та компаративний методи дослідження.

Джерельна база дослідження. Теоретичні положення стосовно поняття соціального капіталу, викладені у працях Західних дослідників: П. Бурдьє «Форми капіталу», «Практичний сенс», «Нарис теорії практики», «Соціальний простір і генезис класів»; соціолога Р. Патнема «Творення демократії» та «Боулінг на самоті: занепад та відродження американського суспільства»; Дж. Коулмана «Соціальний капітал та творення людського капіталу». А також у працях українських дослідників: Г. Зеленько «Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни»; В. Степаненко

«Громадянське суспільство в пострадянській Україні: громадянський етос у рамках корумпованої соціальності?», «Громадянське суспільство: дискурси і практики»; Л. Нагорної «Регіональна ідентичність: український контекст». Задля аналізу емпірики було використано дані українських соціологічних центрів, а саме: Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, «Київського Міжнародного Інституту Соціології (КМІС)», Державної служби статистики України, Центру Разумкова, Центральної Виборчої Комісії (ЦВК), центру «РАСТ: Building local promise», Соціологічної групи «РЕЙТИНГ».

Структура та обсяг дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків та списку використаних джерел. Перший з трьох розділів складається з чотирьох підрозділів та підсумку; другий – з п’яти підрозділів та підсумку; третій має єдиний підрозділ та підсумок. Обсяг роботи – 73 сторінки.

РОЗДІЛ І. ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

1.1. Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції П. Бурдьє

Для ознайомлення з поняттям соціального капіталу варто першочергово розглянути праці П'єра Бурдьє, який зробив вагомий вклад в дослідження цього феномену та увів його це поняття в науку. Важливо, що П. Бурдьє у своїх працях розглядає зокрема процес зародження та виникнення соціального капіталу і його зв'язок з іншими видами суспільної діяльності, як культури та економіки. Таким чином, у роботі «Форми капіталу» він викладає ідею зв'язку та обміну між різними капіталами, та як вони впливають на формування і розвиток кожного окремо. Для початку автор дає визначення поняттю капітал, згідно з яким це явище є напрацьованою історією, воно не працює як гра в рулетку зі швидкими виграшами та програшами; капітал є стабільним у своїх досягненнях і втратах, проте потребує наполегливої праці для того, щоб він приносив блага, прибуток, визнання². У цій роботі автором розглянуто три форми капіталу: економічний, культурний та соціальний. Тема нашого дослідження безпосередньо стосується поняття саме соціального капіталу, проте для глибшого аналізу варто розглянути, як ці три капітали впливають один на одного та наскільки вони між собою пов'язані.

П. Бурдьє висуває тезу, що економічний капітал в багатьох випадках є поштовхом до появи інших форм капіталу, які базуються на принципах безкорисливості та не приносять прямого матеріального прибутку. Соціолог стверджує, що оскільки у світі з'явилася нова форма відносин – капіталістична, тобто «обмін з вигодою», то на противагу цьому виникають інші форми відносин, які хоча не суперечать існуванню першій, і ними є безкорисливі форми обміну – культурний та соціальний капітал³. Таким чином, згідно з П. Бурдьє, економічний

² Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 241.

³ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 242.

капітал веде до інших форм капіталу, які він також називає «символічними» - тобто такими, які не спрямовані на матеріальні блага та не є об'єктивованими. Визначення поняття символічного капіталу було описано П. Бурдьє в книзі «Практичний сенс» (*La sens pratique*), де стверджується, що символічний капітал хоча й не має економічної вигоди, проте він також є впливовим, в тому числі на ринку. П. Бурдьє зазначає, що символічний капітал «дає змогу приходячи з пустими руками уносити з собою весь ринок»⁴, тобто накопичені соціальні зв'язки, довіра, репутація особистості створюють певний капітал, завдяки якому індивід може отримувати блага, як символічні, так і матеріальні. Додатково, форми символічних капіталів є взаємопов'язаними та можуть вести до економічного капіталу. П. Бурдьє визначає символічний капітал у книзі «Практичний сенс», як кредит у широкому сенсі⁵. Тобто це можна зрозуміти, як сукупність символічних ресурсів (освіта, досвід, соціальні зв'язки та соціальний статус, родовід), які дають визнання та повагу від решти членів суспільства, які надалі можна обмінювати завдяки їх вірі в інші матеріальні або символічні блага. З такого твердження ми можемо зрозуміти, що символічний капітал П. Бурдьє існує лише в уяві людей один про одного, і таким чином він працює і дає можливості розвитку та соціальне визнання. Окрім цього, символічний капітал може економізуватися за рахунок репутації індивіда, та навпаки економічний капітал призведе до символічного. Філософ стверджує, що економічні вклади, які на перший погляд не матимуть прямої вигоди можуть принести багато користі⁶. Можемо навести приклад, що вклад у престижність та величину приданого можуть забезпечити укладання успішного шлюбу, і як наслідок підвищення соціального статусу сім'ї. У свою чергу, вищий соціальний статус відкриває двері до вищих посад на роботі і збільшення прибутку, а отже і економічного капіталу. Таким чином, ми можемо побачити, що символічний, в який входить і культурний, і соціальний капітали та економічний капітали є взаємозалежними.

⁴ Bourdieu P. *The Logic of Practice* / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – С. 119.

⁵ Bourdieu P. *The Logic of Practice* / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – С. 120.

⁶ Bourdieu P. *The Logic of Practice* / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – С. 121.

Всі ці капітали є важливими для суспільства та для співіснування у ньому, тому надалі буде розглянуто кожен.

Якщо з економічної теорії зрозуміло, що економічний капітал – це накопичення матеріальних та грошових статків, які згодом можна обміняти на інші види товарів та послуг, то варто детальніше також розглянути поняття культурного капіталу. Культурний капітал, як було згадано раніше, належить до феномену символічних капіталів, а також поділяється на три стани: інкорпорований, об'єктивований та інституціолізований⁷. Перший стан полягає у тому, що людина власними зусиллями (фізичними, вкладанням часу, розумовими) здобуває культурний капітал, який також біологічно переходить у спадок подальшим поколінням. П. Бурдьє визначає інкорпоровану форму культурного капіталу, як «легітимну компетенцію»⁸, яка може бути конвертована в економічний капітал, шляхом обміну матеріальних здобутків на знання та навички, які є в дефіциті та недоступні кожному – в цьому полягає зв'язок даного типу капіталу з економізмом. До прикладу, якщо ми визнаємо знання мов, як інкорпорований стан культурного капіталу, то плата за репетитора з мови є обмін економічного капіталу на культурний. Другий – об'єктивований стан можна визначити, як матеріальні культурні блага, які безпосередньо можна здобути завдяки обміну економічного капіталу, тобто купити їх. Таким чином, такі здобутки культури, як картини, літературні напрацювання, та навіть машини, можна придбати, як об'єкт культурного капіталу⁹. Важливо зазначити, що даний стан, незважаючи на об'єктивованість все ще є символічним капіталом, адже матеріальне культурне надбання передбачає за Бурдьє не економічне, а соціальне і культурне збагачення. Останній стан – інституціолізований, він обумовлений академічною кваліфікацією та конвенційністю знань володаря даного стану

⁷ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 243.

⁸ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 244.

⁹ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 246.

культурного капіталу¹⁰. Тобто, він є підтверджений наявністю документації, що визначає кваліфікацію людини (дипломи, сертифікати, атестати тощо). Він економізується завдяки ступеню кваліфікації відносно інших. До прикладу, інституціолізований капітал може бути обміняним на економічний на конкурсній основі у випадках прийому на роботу, де вакансія дістається кандидату з найвищою кваліфікацією.

У роботі «Форми капіталу» П. Бурдьє стверджує, що соціальний капітал – це стабільні соціальні ресурси, які дають можливість отримувати матеріальні та нематеріальні блага: кредити, зв'язки, репутацію та визнання. Соціальний капітал ґрунтується на стійких символічних та матеріальних обмінах, які сприяють встановленню і підтриманню мережі зв'язків між людьми, і вони не обов'язково мають бути фізично та географічно близькими¹¹. Іншими словами, соціальний капітал є такою мережею, в якій людям не обов'язково навіть бути знайомими та мати безпосередній контакт для його існування та функціонування. Розмір соціального капіталу, як і економічний, має свої критерії для вимірювання. Він залежить від кількості зв'язків та людського ресурсу, які має індивід та, які він може мобілізувати у обставинах, які вимагають соціальної активності та соціального втручання¹². До прикладу, соціальний капітал може бути корисним у випадках організації протестів проти владних рішень, які викликали обурення певної людини, або групи людей. Окрім цього на розмір соціального капіталу впливає також об'єм інших видів капіталу, які належать індивідам з якими агент має зв'язки. Згідно з П. Бурдьє, вони не мають прямого впливу, однак вони впливають на соціальне визнання та репутацію людини, а отже впливають на вірогідність членства в більш престижній групі, яка відповідно має більш сильні позиції у суспільства та це полегшує процес надбання соціального капіталу для членів таких груп. П. Бурдьє пояснює цю тезу таким чином, що люди, які мають

¹⁰ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 247.

¹¹ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 248.

¹² Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 249.

сильніші інші форми капіталів (культурний та економічний) не мають потреби «випадкових знайомств», адже вони користуються більшою затребуваністю і популярністю завдяки своїй репутації, їх і так знають інші члени суспільства та прагнуть мати з такими людьми знайомства¹³. У випадку, коли індивід має слабкі інші форми капіталів, то накопичення соціального капіталу являє собою наполегливу працю: розширення мережі зв'язків та знайомств, входження в певну групу по інтересам тощо. Однак, філософ стверджує, що культурний та економічний капітали є другорядними факторами визначення соціального капіталу, основним фактором є членство в групі, що безпосередньо дозволяє індивіду накопичувати ресурси людських зв'язків.

П. Бурдьє також розглядає поняття соціального капіталу з точки зору його функціонування та побудови. Він зазначав, що для того, щоб соціальний капітал працював та накопичувався люди мають бути об'єднані у групи різного спрямування. Незважаючи на той аспект, що між собою усі учасники певної групи необов'язково мають бути знайомі та у безпосередньому контакті, має існувати близькість усіх її членів. Для цього, П. Бурдьє стверджує, що має бути контроль входження до таких груп, задля того, щоб вони могли виживати та функціонувати. Під контролем мається на увазі розширення групи у такий спосіб, щоб її учасники мали схожі інтереси, спосіб життя, рівень культурного та економічного капіталів. П. Бурдьє писав, що розширення має відбуватися в руслі «вільного обміну» - тобто шляхом заохочення вже наявних членів відвідувати відповідні заходи, мати певні хобі¹⁴. Наприклад, у більш престижних групах заохочуються лише престижні види спорту для хобі та престижні способи відпочинку та проведення вільного часу. Тоді, як в групах, де члени мають менші культурний та економічний капітали (тобто вони є менш престижними) заохочуються заняття відповідно до їх соціального класу. На думку П. Бурдьє така система зумовить більш стійкі стосунки членів та цілісність певної мережі,

¹³ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 251.

¹⁴ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 251.

за таких умов існуватиме менше ризиків підриву групи зсередини «інакодумцями». Окрім цього, П. Бурдьє визначає структуру соціального капіталу. Він стверджує, що у будь-якій групі має бути одна людина, яка б взяла на себе роль лідера, аби їй не загрожувала внутрішня конкуренція учасників. Лідер наділений владою монополії представлення групи, контролю обміну ресурсами між групами тощо. Проте, щоб така людина не зловживала владою інші члени групи також мають бути свідомими та відповідальними, брати участь у житті групи, слідкувати за виконанням обов'язків лідера – це збереже групу, а також буде запобіжником присвоєння капіталу однією особою¹⁵.

Отже, П. Бурдьє визначає соціальний капітал, як накопичений ресурс зв'язків між людьми, які відкривають можливості доступу до благ, як символічних, так і матеріальних. Для П. Бурдьє у контексті соціального капіталу однією з найважливіших його рис є близькість членів групи по інтересам, які є визначеними наявністю інших форм капіталу. Тут ми можемо простежити зв'язок різних форм капіталу. Соціальний капітал, за П. Бурдьє, неодмінно пов'язаний з культурним та економічним, адже впливає на пряму на інтереси індивіда, його можливості та його класову приналежність. Таким чином, П. Бурдьє розглядає поняття соціального капіталу через призму соціальної стратифікації та концепту суспільних класів, адже на його думку представники різних класів не можуть встановлювати стійкі зв'язки через різність у освіченості та інтересах (як прояв величини культурного капіталу) та можливостях і способах життя (як прояв величини економічного капіталу).

В книгах “Практичний сенс” та “Нарис теорії практики”¹⁶ П. Бурдьє визначає поняття габітусу, яке допоможе нам краще зрозуміти вплив капіталів на суспільне життя та життя окремого індивіда. Якщо ми розглядаємо ідею того, що об'єм капіталів впливає на соціальне життя кожної окремої людини, та те, які вона отримує індивідуальні можливості, то ми можемо розуміти і пояснити різність позицій індивідів у суспільстві через поняття габітусу. П. Бурдьє

¹⁵ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 253.

¹⁶ Bourdieu P. Outline of the theory of Practice / Pierre Bourdieu. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

зазначав, що габітус є стійкими набутими протягом життя диспозиціями¹⁷. У свою чергу диспозиціями є схильність або настанова індивіда, які впливають та визначають його поведінку, в тому числі і поведінку у соціумі. Диспозиції можуть бути як позитивні, так і негативні. Наприклад, диспозиція егоїзму може призвести до того, що у соціумі людина буде проявлятися безкомпромісною та зневажати побажання оточуючих, таким чином їй буде складніше нарощувати мережу знайомств та будувати міцні соціальні зв'язки. Отже, від певних диспозицій може страждати соціальний капітал індивіда. З іншого боку, позитивні диспозиції, як готовність до співпраці, гнучкість, доброзичливість можуть допомагати з напрацюванням соціального капіталу. Відповідно до цього, габітус це сформована поведінка людини, яка несвідомо обирає певні вчинки або ж несвідомо формує своє ставлення до різних ситуацій. Габітус формується на досвіді кожного індивіда та має вплив на все його подальше життя. Однак, усі люди мають унікальний досвід через вплив на них соціальних, економічних та культурних факторів, тому габітуси людей, які виросли в різних умовах будуть відрізнятися. Зокрема, люди які виросли в сім'ях, де усі їх члени регулярно займалися спортивними навантаженнями з більшою вірогідністю у подальшому житті буде звиклим до постійних фізичних занять, а також розумітиме цінність спорту для здоров'я, аніж люди, що виросли у сім'ях з сидячим способом життя. Також П. Бурдьє визначав систему диспозицій, як «минуле, яке виживає в сьогоденні і має тенденцію увічнювати себе в майбутньому», а габітус – як «продукт історії, що виробляє індивідуальні та колективні практики»¹⁸.

Філософ також звертав увагу на те, що поняття габітусу може бути як особистісним, так і соціальним. Особистісний габітус формується через індивідуальний досвід – отримані знання, сімейні обставини, події з життя. Тоді, як соціальний габітус – це те, що притаманне цілій групі та сформоване на основі колективного досвіду, установлених у суспільстві поведінкових норм та

¹⁷ Bourdieu P. The Logic of Practice / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – С. 53.

¹⁸ Bourdieu P. Outline of the theory of Practice / Pierre Bourdieu. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – С. 80.

цінностей¹⁹. Соціальний габітус, у більшості випадків, є гомогенним – тобто таким, що є спільним для усіх членів групи. Гомогенність габітусу, згідно з П. Бурдьє, притаманна людям з одного класу, адже вони мають спільну вихідну позицію та зростали на схожих практиках²⁰. Через це з більшою вірогідністю всередині єдиної групи – класу люди будуть надалі у житті виконувати подібні один одному практики і таким чином бути зрозумілими один для одного. Як було зазначено раніше, П. Бурдьє дотримувався думки, що для повноцінного функціонування та виживання групи її членам необхідно мати схожі погляди та інтереси, тому у гомогенному соціальному габітусі індивідам простіше накопичувати соціальний капітал. Важливим аспектом, на який варто звернути увагу є те, що П. Бурдьє стверджував, що габітуси є незмінними, або змінюються дуже повільно, що обумовлює неможливість швидкого інтегрування представників різних соціальних прошарків до різних груп.

Таким чином, ми можемо зрозуміти, що спільні вихідні позиції, що формуються зокрема через об'єм наявного матеріального та символічного капіталів, утворюють груповий габітус для різних класів та соціальних прошарків. Це ще раз підтверджує тезу про те, що П. Бурдьє розглядає суспільство через призму класів та соціальної стратифікації. Отже, у його філософії феномен капіталу, зокрема соціального, визначається в першу чергу приналежністю людини до певної групи, а також класу. Можливості індивіда до накопичення та збільшення об'ємів соціального капіталу, а також те, що він може отримати завдяки цьому ресурсу визначаються відповідно до його власного класу та класу його оточення.

Однак, французький філософ також має власне визначення поняттю «соціального класу», відмінне від визначення марксистської теорії. Таким чином, в роботі «Соціальний простір і генезис класів» П. Бурдьє окреслює теорію класів, в якій зазначає, що класи – це соціально сконструйована реальність, яка існує

¹⁹ Bourdieu P. The Logic of Practice / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – С. 59.

²⁰ Bourdieu P. The Logic of Practice / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – С. 58.

виключно через те, що соціум продовжує свідому класифікацію.²¹ Він стверджує, що класи не є незалежним феноменом та об'єктивною реальністю, тому що вони не будуть існувати апріорі без свідомого соціального конструювання. Іншими словами, якщо у суспільстві ніхто не називатиме групу робітників «робітничим класом» і не стверджуватиме про те, що ця група є менш престижною, то розділення на клас робітників та буржуа не відбуватиметься, відповідно до філософії Бурдьє. Проте, він стверджував, що така класифікація завжди відбуватиметься через те, що соціум перебуває в постійному стані символічної боротьби, тобто боротьби за соціальний престиж²². Символічна боротьба відбувається в соціальному просторі, що у свою чергу складається з «полів», тобто відносно автономних сфер взаємодії людей в певному виді діяльності²³. Наприклад, поля можуть бути політичними, економічними, культурними, полем науки, журналістики. Кожне поле містить у собі ієрархію його членів, яка зумовлює конкуренцію членів у їх відповідності до докси поля – цінностям, якостям, віруванням, які притаманні кожному полю, які сприймаються, як належні. Суперництво за першість і лідерство в кожному полі згідно з теорією П. Бурдьє відбувається на основі капіталів суперників та їх габітусів²⁴. З цього можна зрозуміти, що лідируючі позиції в полі займають ті, у кого більший об'єм матеріально-символічних капіталів. Іншими словами, соціальний капітал включно впливає на місце індивіда в соціальному просторі, а високі позиції надалі відкривають доступ до інших благ, як економічних, так і до визнання та престижу.

У цьому твердженні ми можемо простежити ідею індивідуалізму в теорії соціального капіталу П. Бурдьє. Філософ стверджує, що наявність капіталів відкриває доступ до входження у більш престижні групи, і це надалі дає індивіду

²¹ Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups / Pierre Bourdieu // Theory and Society, Vol. 14, No. 6 / Pierre Bourdieu., 1985. – С. 741-742.

²² Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups / Pierre Bourdieu // Theory and Society, Vol. 14, No. 6 / Pierre Bourdieu., 1985. – С. 734.

²³ Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups / Pierre Bourdieu // Theory and Society, Vol. 14, No. 6 / Pierre Bourdieu., 1985. – С. 724.

²⁴ Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups / Pierre Bourdieu // Theory and Society, Vol. 14, No. 6 / Pierre Bourdieu., 1985. – С. 734, с. 736.

виключно індивідуальні можливості, блага для самого себе, власний престиж. Таким чином, індивід у філософії П. Бурдьє переслідує власні інтереси при накопиченні ресурсів, які надалі слугуватимуть для нарощення соціального капіталу, а також й інших форм капіталу. Отже, ми можемо стверджувати, що соціальний капітал П. Бурдьє спрямований на індивідуальну вигоду, і будується на індивідуальних прагненнях людини, і не ґрунтується на ідеях колективного блага.

Отже, ми розглянули філософську теорію поняття соціального капіталу П. Бурдьє, який поверхнево можна визначити, як накопичення людського ресурсу, який надалі дає можливість також накопичувати матеріальні ресурси та досягати власних цілей. Однак, розглядаючи глибше сукупність усіх інших аспектів теорії П. Бурдьє ми можемо також побачити, що соціальний, та інші капітали цей філософ розглядає через призму теорії класів, а отже, соціальний капітал тут також залежить від класової приналежності, і навпаки власна престижність та репутація залежить від об'єму капіталів. Додатково, концепція соціального капіталу П. Бурдьє ґрунтується на тому, що індивід під час накопичення, а також у користуванні цим видом капіталу переслідує особисті цілі та власну вигоду, у зв'язку з чим можна стверджувати про індивідуалістичний підхід до розуміння соціального капіталу. У наступному розділі буде розглянуто протилежну теорію Р. Патнема, яка базується навпаки на ідеях колективних прагнень та тому, що соціальний капітал приносить блага для колективу.

1.2. Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції Р. Патнема

Американський дослідник Роберт Патнем у роботі присвяченій розвитку демократії в регіонах Італії «Творення демократії» звертається до ідеї необхідності соціального капіталу, як одного з чинників розвитку та підтримки демократичних інститутів у державі. Для детальнішого пояснення, як функціонує це явище він наводить приклад асоціацій взаємного кредиту, які працюють за принципом того, що всі члени асоціації вносять кошти, якими при термінових або важливих обставинах може скористуватися кожен у повному

обсязі²⁵. Іншими словами, кожен, хто робив щомісячні внески в асоціацію може претендувати одноразово на використання усіх внесених коштів від усіх членів. Така система перш за все побудована на довірі та взаємності, у ній панує принцип готовності допомогти іншому, знаючи і довіряючи, що відповідь взаємністю.

У концепції Р. Патнема елемент довіри відіграє одну з найважливіших складових соціального капіталу. Він писав, що «довіра – це мастило співпраці»²⁶. Тобто за допомогою довіри збільшується вірогідність, що люди будуть співпрацювати задля єдиної мети та допомагати один одному. Як наслідок, така соціальна співпраця також посилює стійкість довіри в суспільстві, де вона панує. Р. Патнем називає це добродієм замкнутим колом. У свою чергу недовіра сприяє зниженню співпраці, що призводить до ще більшої недовіри членів суспільства один до одного – це є порочним колом недовіри²⁷. Важливо звернути увагу, що довіра у суспільстві має свої витoki. Основними чинниками, що викликають довіру у суспільстві є взаємність та громадянська залученість. У роботі «Боулінг на самоті» дослідник детально зупиняється на понятті взаємності та розрізняє два її види: загальну та конкретну (або збалансовану)²⁸. Загальна взаємність ґрунтується на безкорисливості та самовіддачі, без очікувань на доброту у відповідь. Але в той же час загальна взаємність у спільності дає впевненість, що хтось інший також буде готовий до такої добровільної кооперації та допомоги. Саме на загальній формі побудована вищезгадана ідея асоціацій взаємного кредиту. Загальності цій формі взаємності надає фактор потенційної взаємодії з більшою кількістю людей. На відміну від цього, конкретна взаємність цілеспрямована на єдину людину, і характеризується обміном послуг та допомоги. Взаємність є важливою для гармонійного та ефективного існування громад, адже вона допомагає вирішити

²⁵ Putnam R. Making Democracy Work / Robert Putnam. – Chichester, West Sussex: Princeton University Press, 1992. – С. 167.

²⁶ Putnam R. Making Democracy Work / Robert Putnam. – Chichester, West Sussex: Princeton University Press, 1992. – С. 188.

²⁷ Putnam R. Making Democracy Work / Robert Putnam. – Chichester, West Sussex: Princeton University Press, 1992. – С. 188.

²⁸ Putnam R. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 18.

проблеми колективного співіснування. Можна це пояснити наступним чином: коли у одного члена суспільства виникає задача, яку він не здатен вирішити самотійно феномен взаємності допомагатиме йому розділити обов'язки таким чином, щоб у вигідному положенні та з благами залишилися усі члени цього суспільства. Тобто взаємність побудована на принципі, що вона приносить користь усім.

Іншим впливовим аспектом на показник довіри в суспільстві є громадянська залученість. Р. Патнем стверджує, що міцні зв'язки сприяють довірі, адже чим вони міцніші, тим більше індивіди знають, що очікувати один від одного. Додатково, кожен знає про репутацію інших – завдяки прямим або опосередкованим зв'язкам індивіди знають потенційних «зрадників», які можуть підірвати довіру всередині спільноти, накладаючи на них санкції у вигляді відрізання від благ, які доступні «надійним» членам спільноти²⁹. Такий механізм виконує функцію стримування від зрад, що у свою чергу посилює довіру.

Отже, у праці «Творення демократії» Р. Патнем визначає основні складові соціального капіталу, якими є в першу чергу панування довіри у суспільстві, яка виходить зі взаємності та громадянської залученості. Таким чином, для дослідження феномену соціального капіталу в Україні нам потрібно звертати увагу саме на довіру, взаємність та громадянську залученість, як притаманні риси певній спільноті.

У роботі «Боулінг на самоті» Р. Патнем більш детально заглиблюється в дослідження соціального капіталу та визначає основні кількісні показники, на які слід звертати увагу при роботі з даним поняттям. Першочергово варто розглянути важливість соціального капіталу, як для суспільства так і для держави в цілому. Цей дослідник визначає соціальний капітал близько наближеним до поняття громадянських чеснот, але будь-яка чеснота може бути корисною і потужною, коли вбудована в мережу соціальних зв'язків. В іншому випадку, чесноти окремих індивідів у атомізованому середовищі не можуть

²⁹ Putnam R. Making Democracy Work / Robert Putnam. – Chichester, West Sussex: Princeton University Press, 1992. – С. 168.

сприяти процвітання суспільства та країни. Ми можемо стверджувати, що соціальна активність громадян позитивно впливає, як на окремого індивіду, так і на групу. Соціальний капітал дає поштовх до розвитку продуктивності спільноти, сюди ж входить як економічна продуктивність країни, так і задоволення життям та стан здоров'я окремих громадян. З приводу цього він писав: «сильне суспільство – могутня економіка; сильне суспільство – потужна держава»³⁰.

Повертаючись до визначення соціального капіталу, Р. Патнем зазначає, що це явище може мати як колективні, так і індивідуальні аспекти свого спрямування. Індивідуальний вплив полягає у тому, що чим більш розвинений соціальний капітал, тим простіше та швидше людина може задовільняти власні потреби та інтереси. Колективний вплив у свою чергу визначається продуктивністю групи, чим вищий соціальний капітал у спільноті, тим більше користі один для одного та для держави робить ця спільнота. Зокрема, соціальний капітал може впливати на людину навіть опосередковано: у випадку якщо вона не має великої кількості зв'язків та не являється соціально активною, але навкруги неї в цій групі високий показник залученості та соціального капіталу – це людина буде також високопродуктивною одиницею суспільства³¹. Окрім цього, Р. Патнем згадує, що соціальний капітал також впливає на рівень злочинності, адже високий соціальний капітал зумовлює довіру та взаємність. Наприклад, при крадіжці сусіди будинку будуть сприяти затриманню та викриттю злочинця, тому менша вірогідність того, що хтось наважиться скоїти злочин.

Р. Патнем розрізняє два види соціального капіталу – сполучний та об'єднуючий³². Перший вид є інклюзивним по своїм характеристикам та сприяє зовнішньому процвітання спільноти та держави, він спрямований на залучення

³⁰ Putnam R. Making Democracy Work / Robert Putnam. – Chichester, West Sussex: Princeton University Press, 1992. – С. 176.

³¹ Putnam R. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 19.

³² Putnam R. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 20.

у спільноту різних людей з відмінних соціальних класів, віку, віросповідання, етносу тощо. Другий тип навпаки характеризується закритістю членів до зовнішнього світу, він об'єднує учасників зсередини, але не залучає інших. Другим типом часто бувають групи об'єднані спільним етносом, культурою або релігією. Цей тип має високу внутрішню солідарність, проте така спільнота має тенденцію до повільного або повного зупинення розширення своїх меж, тому цей вид соціального капіталу найвірогідніше не буде сприяти демократизації держави, адже має закритий тип організації³³.

Отже, сполучний соціальний капітал привносить позитивний вектор розвитку державі, а саме – процвітанню демократії. Очевидно, що соціальна активність корелюється з політичною активністю громадян завдяки набуванню потрібних чеснот через соціальну, що допомагають бути більш відповідальними в контексті політичної. Громадянська участь створює такий простір, де демократичні цінності переходять з площини ідеї та абстракції на практику. Р. Патнем звертає увагу саме на цінності свободи, рівності та братерства³⁴. З першого погляду, може здаватися, що деякі риси та форми соціального капіталу можуть суперечити даним цінностям. Наприклад, об'єднання у групи по інтересам може посилити соціальну стратифікацію та знизити доступ до благ представників тих груп, чий інтерес знаходиться у меншості. Проте, дослідник доводить, що таке твердження не є правдивим, і організованість спільноти та рівність – поняття, які є взаємозалежними та підсилюючими один одного. Рівень толерантності та інклюзивності спільнот вищий там, де вищий рівень соціального капіталу³⁵. Отже, цей вид капіталу не є загрозою демократії, і навіть навпаки, є фактором, що її посилює.

Окрім цього, соціальний капітал також сприяє демократизації з інших причин. Р. Патнем виділяє зовнішні та внутрішні чинники. Перше полягає у

³³ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 20.

³⁴ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 381.

³⁵ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 388.

тому, що відкриває простір для дискусії членів суспільства та висловлення своїх інтересів до влади, голос групи ймовірніше буде почутий, ніж голос одного індивіда. Внутрішньо соціальний капітал сприяє набуттю потрібних навичок співробітництва та духу єдності, для знаходження консенсусу у спірних питаннях та вирішення колективних проблем. Ці якості потрібні демократичним режимам, задля того, щоб запобігати їх перетворенням в тиранію більшості. Демократія без обговорення та консенсусу занепадатиме. Так, як осередком соціального капіталу є формальні та неформальні організації, саме вони надають ці навички – вміння бути залученим у процес, зокрема політичний та розуміння важливості цього. Отже, організаційне членство, соціальна активність обумовлюють участь, а демократія без участі неможлива. У суспільствах, де вищий соціальний капітал – нижча вірогідність узурпувати владу завдяки культурі учасництва, і як наслідок – вищий рівень демократії. Соціальний капітал регулює попит та пропозицію в політичному контексті, де попит полягає у вимогах кращого уряду, у ефективнішому прийнятті актуальний та потрібних рішень, а пропозиція – демократична діяльність уряду стає вагомішою³⁶. Іншими словами, соціальний капітал обумовлює більше навантаження на політичних діячів, адже слідкує за дотриманням вимог населення. Проте, в суспільстві з такими якостями також стирається розділення на «ми – звичайні люди» та «вони – відповідальний уряд», адже громадянська залученість в асоціації сприяє також набуттю рис відповідальності за себе та колектив, тому у такому середовищі всі є однаково відповідальними за майбутнє себе, колективу та держави³⁷.

Отже, у такому підході до розуміння соціального капіталу ми чітко можемо простежити звернення до ідеї колективності та праці на загальне благо, а не на особисті інтереси. Соціальний капітал Р. Патнema в першу чергу звернений до мети процвітання спільноти та демократії, і через розвиненість держави та спільноти отримувати особисті блага, які задовільняють власні інтереси.

³⁶ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 376.

³⁷ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 378.

Наприклад, завдяки розвитку демократичних інститутів в країні відбуватиметься визнання меншин, і як наслідок члени цієї спільноти отримають громадянство та доступ до освіти або більш вигідних позицій на роботі. Розглянувши важливість соціального капіталу для суспільного та політичного життя варто зосередитись на аспектах вимірювання цього явища. Р. Патнем у книзі «Боулінг на самоті» пропонує обширну методологію, включаючи політичну, громадянську, волонтерську, неформальну та багато інших показників залученості громадян у життя суспільства.

Першим показником, який він пропонує, є політична участь. Як було згадано, демократія не існує без політичної участі, тому цей аспект є важливим при дослідженні впливу соціального капіталу на процеси демократизації. Р. Патнем вважає, що соціальний капітал, завдяки об'єднаності та формулюванню консенсусу для висловлення інтересів суспільства, у контексті політики дає можливість представницьким органам дійсно діяти згідно з інтересами населення. Участь населення у політичному житті, що включає у себе явку на виборах, участь у мітингах та мирних акціях, об'єднання у політичні організації та підписання петицій, є важливою, адже він пише, що «споглядання за грою і участь – це різні речі»³⁸. Цей вираз можна зрозуміти, що не бути включеним у політику, а лише бути обізнаним контекстом навколишньої події: дивитися новини, слідкувати за виборчим процесом лише через екрани телевізорів – не сприятиме ані накопиченню соціального капіталу, ані політичним змінам у напрямку розвитку демократії. Але з іншого боку, політична зацікавленість є складовою учасництва, адже «якщо ти не знаєш правил, навряд чи гратимеш у гру»³⁹.

Для вимірювання політичної участі дослідник пропонує звернути увагу в першу чергу на показники явки на виборах. Хоча він стверджує, що явка може бути нерепрезентативним показником соціального капіталу та суспільної

³⁸ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 39.

³⁹ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 33.

залученості у групи, адже для участі у виборах групова участь не вимагається. Проте він також зауважує, що явка є найбільш видимим, тому й найважливішим показником соціальної активності. Завдяки цьому явка є найкращим показником відстежування змін у соціумі⁴⁰. Окрім цього, люди, які активно беруть участь у виборчому процесі скоріш за все будуть також заангажованими у громадських та соціальних справах, адже вони мають вищу тенденцію до участі, а також це демонструє їх активність, яка є важливою для участі у суспільному житті. Але важливо зазначити, що існують також інші показники для вимірювання політичної участі. Одним з таких є участь у політичних рухах та організаціях, а також відвідування зібрань стосовно політичних питань – усе це є прикладом групової участі, адже має на увазі залучення більше ніж одного індивіда для досягнення спільної мети, тому такі індикатори є важливими для вимірювання соціального капіталу, хоча вони не такі видимі, як явка. Окрім цього, Р. Патнем звертає увагу на ще один показник – підписання петицій⁴¹. Хоча цей показник також, як і явка, не є результатом групової діяльності, але він показує зацікавленість населення та об'єднаність на консенсусній основі заради єдиної мети.

Наступним індикатором, який розглядає Р. Патнем є участь у громадських добровільних асоціаціях. Автор поділяє такі асоціації на ті, що ґрунтуються на ідеї «ком'юніті» – тобто такі, що мають різні спрямування: спілки по інтересам, об'єднання задля спільної мети, батьківські та інші комітети, та ті, що намагаються вплинути на важливі соціальні або громадянські питання⁴². Оскільки усі вони формально структуровані організації, які діють задля певної цілі – вони якнайкраще допомагають розвинути у громаді культуру участі, розуміння потреби участі, а також уміння досягати консенсусу всередині групи поміж учасниками. Р. Патнем звертає увагу, що виникає проблема вимірювання

⁴⁰ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 33.

⁴¹ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 42.

⁴² Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 49.

такого виду об'єднань, адже часто можна зіштовхнутися із ситуацією, в якій формальна кількість учасників організації не відповідає реальній кількості, яка активно працює та розвиває дані групи. Він зазначає, що багато хто отримує картку-учасника, але більше не відвідують заходи та зібрання цієї асоціації. Такий вид участі не сприяє накопичуванню зв'язків, і як наслідок, не сприяє збільшенню соціального капіталу. Тому автор пропонує звертати увагу в першу чергу на показники відвідуваності членами заходів організації, а не загальну кількість членів⁴³.

Ще однією формою накопичення соціального капіталу є релігійні організації. Варто зазначити, що релігійні організації є специфічним видом об'єднань, і можуть бути нерепрезентативними для певних спільнот, адже вони залежать від безпосередньої віри в Бога. Для дослідження цього індикатора першочергово потрібно враховувати наскільки та чи інша спільнота схильна до релігійності. Окрім цього, релігія все більше останнім часом секуляризується, з'являється багато приватних церков і таким чином це розпорошує єдину спільноту віруючих на невеликі групи. Також даний показник соціального капіталу є саме об'єднуючим, а не сполучним - створює простір для тісних зв'язкам всередині групи, але мало сприяє розширенню групи. Незважаючи на це, Р. Патнем вважає, що віра міцно скріплює людей, а отже релігійні об'єднання сприяють нарощенню соціального капіталу⁴⁴. Першим чинником цього, є те, що люди в релігійних об'єднаннях проводять більше часу разом та більше спілкуються, адже зустрічаються майже щодня. Іншим фактором є те, що релігія спонукає людей бути добродіями, робити пожертви та розвиває відчуття взаємності у спільноті⁴⁵.

Стосовно наступної складової формальних об'єднань – профспілок та робочих зв'язків, Р. Патнем вважає, що робота не є лише місцем заробітку

⁴³ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 61.

⁴⁴ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 80.

⁴⁵ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 69.

економічного капіталу, це тепер більш комплексне поняття⁴⁶. З появою нових методів управління: проведення тимблдингів та корпоративів – заходів для зближення колег, робота стала соціальним осередком. Люди на роботі проводять більшість свого часу, і часто робота виступає у якості єдиного способу соціалізації. Додатково, робота формує інклюзивні зв'язки та робить соціальний капітал ширшим, адже в тут можна зустріти людей різних прошарків, як культурних так і класових, з різними інтересами та політичними поглядами. Окрім об'ємності соціального капіталу, такі зв'язки допомагають напрацювати навичку знаходити консенсус та толерантне сприйняття інакшості інших. Проте виникають сумніви стосовно релевантності таких показників, з наступних причин: у сучасному світі працюють майже всі повнолітні люди, тому виключно по робочим зв'язкам виникає проблема вимірювання соціальної активності суспільства⁴⁷. Окрім цього, в епоху розвитку діджиталізації багато людей користуються перевагами інтернету та працюють з дому, тому не накопичують соціальний ресурс на роботі, адже є відірваними від колективу.

Окрім формальних об'єднань – клубів, асоціацій, Р. Патнем визначає також неформальні об'єднання. Їх можна визначити, як неструктуровані та неінституційні об'єднання, в яких люди спілкуються на основі дружніх відносин. Хоча такі зв'язки не мають прямого вкладу у побудову соціального капіталу, адже зустрічі з друзями це певне закрите ком'юніті, але з іншого боку ці зв'язки надають фундамент для побудови капіталу, вони його підтримують за рахунок близькості людей у таких стосунках⁴⁸. Неформальними об'єднаннями є участь у різних іграх, походи в бар, театр – все, що обумовлене дружніми зустрічами. Так, як неможливо виміряти поширеність неформальних соціальних зв'язків за описаними критеріями, Р. Патнем пропонує досліджувати неформальні зв'язки за допомогою спорту. Спорт, а в особливості командні його види вимагають

⁴⁶ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 91.

⁴⁷ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 92.

⁴⁸ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 101.

постійної залученості учасників. Спортивні ігри, як футбол, або навіть боулінг формують тісні зв'язки між членами команд, що зумовлює зростання соціального капіталу, а також сприяють великій солідарності групи⁴⁹. Окрім безпосередніх учасників спортивних команд, вболівальники також являються тими, хто залучений до групової діяльності. Проте цей вид соціальної інтеракції також напряду не впливає на соціальний капітал, адже він переважно є закритим. Іншими словами, вболівальники разом зі своїми друзями збираються на матч, і це не має на увазі великої групової залученості – сприяє підтриманню зв'язків, але не їх нарощуванню.

Іншим важливим аспектом для вимірювання соціального капіталу є волонтерство. Р. Патнем відносить волонтерство до неформальних об'єднань, адже часто люди заангажовані до волонтерства за межами благодійних фондів. Цей показник є дуже важливим для розуміння стійкості взаємності та довіри у суспільстві, адже він безпосередньо функціонує завдяки цим якостям. Р. Патнем стверджує, що до допомоги іншим схильні більш ті люди, які колись потребували допомоги та отримали її⁵⁰. Таким чином, ідея волонтерства побудоване на принципі загальної взаємності – допомагати людям та бути впевненим, що у разі потреби допомоги вона неодмінно буде надана у відповідь. Окрім цього, ми можемо побачити, що велике коло спілкування є ще одним чинником волонтерської діяльності. Тут ми можемо спостерігати, що волонтерські організації є не тільки способом збагачення соціального капіталу за рахунок розширення мережі зв'язків та напрацюванню навичок довіри та взаємності, а також і наслідком вже наявного соціального капіталу. Іншими словами, соціальний капітал та добродійність – взаємозалежні речі, і які є важливими для розвитку один одного: соціальний капітал підсилює бажання у спільності до волонтерства, і навпаки. Тому для нашого дослідження є важливим кількісний показник залученості громадян саме до такого виду діяльності.

⁴⁹ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 116.

⁵⁰ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 126.

Останнім індикатором, на який звертає увагу Р. Патнем є соціальні рухи. Ними є рухи за екологію, права, визнання групи тощо. Це є джерелом соціального капіталу, адже така група має спільну мету і її члени пов'язані солідарністю. Такі групи наділяють своїх членів важливими рисами, які потім позитивно впливають на демократичні процеси в країні – активність та усвідомлення її важливості. Це стосується не лише залученості всередині групи, а й політичної небайдужості. Окрім цього, соціальні рухи розповсюджують інформацію та ідеї, які заохочують інших доєднатися, тим самим розширюючи соціальну мережу рухів навколо ідеї – це утворює також групову ідентичність, що сприяє підвищенню довіри та солідарності⁵¹.

Підсумовуючи, концепція Р. Патнема побудована на ідеї отримання колективних благ за допомогою соціального капіталу, що є протилежним до розуміння поняття соціального капіталу попередньо розглянутого теоретика П. Бурдьє. Зокрема, для Р. Патнема, важливим є вклад соціального капіталу саме у демократію, адже саме за таких умов існує репрезентація інтересів суспільства в політиці. Окрім цього, соціальний капітал розвиває довіру, взаємність та солідарність у спільноті, а отже її члени з більшою вірогідністю будуть співпрацювати на взаємовигідних умовах, ніж у тих, де соціальний капітал є низьким. Розглянувши кількісні індикатори вимірювання соціального капіталу, ми побачили, що він криється у політичній участі, участі у формальних та неформальних об'єднаннях та довірі у суспільстві. Саме ці показники є важливими для подальшого дослідження.

1.3. Розуміння поняття «соціальний капітал» в концепції Дж. Коулмана

Джеймс Коулман, подібно до інших розглянутих дослідників, визначає соціальний капітал, як явище, яке з'являється за допомогою відносин між індивідами, і є ресурсом для людей для досягнення різних типів цілей, які неможливо було б досягнути без соціального капіталу – групових чи

⁵¹ Putnam R. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 163.

індивідуальних, за допомогою мобілізації людського капіталу та колективних дій⁵². Дослідник визначає зокрема фактори, які впливають на рівень соціального капіталу у різних структурах та соціумах. Перш за все, варто зазначити, що Дж. Коулман стверджує, що соціальний капітал залежить від того, наскільки люди потребують інших, як ресурсу досягнення цілей та заради допомоги. У різних ситуаціях взаємозалежність людей може варіюватися, що впливає на рівень соціального капіталу. До прикладу, цінності відмінних культур можуть впливати на ступінь близькості людей у спільнотах, а також на ставлення їх до взаємодопомоги, що в результаті впливає на ступінь розвиненості соціального капіталу. Таким чином, суспільства, де люди більш пов'язані спільною культурою, релігією, груповою або професійною діяльністю мають сильнішу довіру один до одного, і, як наслідок зв'язки є міцнішими та надійнішими⁵³. Результатом цього є утворення такого простору, де зростає підтримка та дотримання єдиних ідей, зокрема, політичних; підвищується рівень безпеки, адже злочини караються не лише від імені держави законом, а й від імені соціуму шляхом обмеження доступу до благ, які виникають за допомогою соціального капіталу; та утворюються організаційні структури, де індивіди, за рахунок соціальних зв'язків, мають ширші перспективи розвитку та досягнення економічних та неекономічних потреб. Окрім цього, він описує інформаційну доступність на ряду з перевагами, якими може користуватись людина за умови оперування високим рівнем соціального капіталу⁵⁴. Науковець розглядає його в якості ресурсу, що здатен допомогти в досягненні певних благ без прямих економічних інвестицій, направлених на отримання необхідної інформації, яка надалі може допомогти приймати важливі рішення. Таким чином, людина з розвиненим соціальним капіталом має можливість заощадити матеріальні ресурси, і при цьому отримати бажаний результат.

⁵² Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 98.

⁵³ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 99-100.

⁵⁴ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 104.

Дж. Коулман також розглядає соціальні умови, при яких формування соціального капіталу відбувається ефективніше. Першим аспектом автор концепції визначає відносини очікування та зобов'язань. Ця ідея апелює до рис взаємності, довіри та надійності у спільноті, де одна сторона за рахунок послуг для іншої напрацьовує для себе певну ступінь «кредитних квитанцій», тобто умовних зобов'язань від іншої сторони, які надалі може використовувати для досягнення своїх цілей⁵⁵. Таким чином, чим більше індивід має «кредитних квитанцій», тим вищий ступінь розвитку його соціального капіталу, адже йому є до кого звертатися по допомогу або послугу.

Іншим фактором, що впливає на зміцнення соціального капіталу групи є ефективність норм, які спонукають людей зважати на інтереси колективу, а не діяти виключно з позиції власних потреб. Задля дотримання таких норм має бути задіяний принцип винагород та покарань, де першими виступає статус або соціальне схвалення та підтримка, а покаранням є перебування у позиції соціального аутсайдера. Саме така складова соціального капіталу змушує людей задумуватися не лише про себе, а про суспільні блага та колектив⁵⁶. На додаток, Дж. Коулман визначає замкнутість спільноти, як один з факторів розвитку соціального капіталу, адже це впливає на дотримання попередніх факторів. Дослідник стверджує, що закритість групи обумовлює більшу залежність від власної репутації, тому санкції у разі недотримання норм або порушення правил «кредитних квитанцій» будуть більш дієвими за умови сильнішої пов'язаності один з одним, аніж у відкритих спільнотах, де оточуючі мають менше важелів впливу на поведінку порушників соціальних норм⁵⁷.

Окрім цього, Дж. Коулман визначає соціальний капітал, як певне суспільне благо, яке впливає на рівень добробуту населення загалом. Від розвитку соціального капіталу отримують переваги не лише ті люди, які безпосередньо

⁵⁵ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 102.

⁵⁶ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 104.

⁵⁷ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 107.

брали участь у створенні і накопиченні цього ресурсу, а й інші члени спільноти⁵⁸. Автор наводить приклад батьків, які інвестували багато зусиль для створення мережі зв'язків, що в подальшому впливали на розвиток та на людський капітал їх дитини, тоді, як інші батьки, які мало вкладалися в цей процес можуть отримувати також вигоди від спілкування їх дітей тощо. У випадку, якщо перші припинять свою соціальну участь це вплине на інших та на загальний добробут в цілому. Дж. Коулман розглядає проблему фрірайдерів як таку, що може зменшити загальний рівень соціального капіталу у суспільстві через пасивність деяких індивідів, що, як наслідок, сприятиме деградації інших форм капіталу. Таким чином, недоінвестування у соціальний капітал негативно впливає на спільноту⁵⁹. Так, як Дж. Коулман приділяє велику увагу зв'язку соціального та людського капіталу – тобто впливу соціальних зв'язків на безпосередні знання на навички окремих індивідів, шляхом того, що перший допомагає знайти та засвоїти необхідну інформацію, що розвиває другий⁶⁰. Іншими словами, зменшення соціального капіталу веде до зниження доступу окремих людей до інформації та отримання знань.

Отже, концепція Дж. Коулмана полягає у розумінні соціального капіталу, як суспільного блага, що є ресурсом, який відкриває доступ до накопиченню інших форм капіталу. Таке розуміння відрізняється від концепцій Р. Патнема тим, що як і в теорії П. Бурдьє, соціальний капітал розглядається переважно, як ресурс для досягнення власних інтересів. Водночас, існує відмінність також і з теорією П. Бурдьє: Дж. Коулман хоча й розглядає соціальний капітал, як спосіб накопичення приватних благ окремих індивідів, проте не робить акцент на класових обмеженнях стосовно мережі зв'язків людей різних прошарків.

⁵⁸ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 116.

⁵⁹ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 117-118.

⁶⁰ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 104.

1.4. Огляд наукової розробки щодо розуміння поняття соціального капіталу у працях українських дослідників

Для подальшого вимірювання впливу соціального капіталу на процеси демократизації в Україні нам необхідно ознайомитися з провідними роботами українських дослідників цього феномену. Це дозволить глибше зрозуміти проблематику соціального капіталу в регіонах України, а також обґрунтувати важливість проведення такого дослідження.

Перш за все варто звернутися до розуміння соціального капіталу Г. Зеленько. Дослідниця розглядає соціальний капітал через його прояви довіри у суспільстві. Суспільна довіра є потужним ресурсом для проведення реформ в країні. І зокрема саме цей аспект визначатиме який вектор реформ відбуватиметься – у бік демократії, чи з ухилом до авторитаризму. Г. Зеленько визначає такі типи довіри: генералізована – довіра у цілому до людей та інституціолізована – довіра до влади⁶¹. Останній тип є вирішальним для впливу громадськості на владу, реформи не можуть бути реалізованими та відповідати запитам громадян, якщо інституціолізована довіра у суспільстві на низькому рівні. Авторка концепції наводить релевантну статистику, яка демонструє, що цей тип довіри в Україні від здобуття незалежності був на надзвичайно низькому рівні, що пов'язано з переважно неформальним типом суспільної кооперації на рівні банд, які не мали попереднього досвіду формальної взаємодії, що утворювало невеликий простір для довіри всередині самих груп, хоча загальна суспільна довіра та кооперація стагнувала⁶². Хоча політичний курс був взятий на побудову демократії, тогочасне українське суспільство не було готове до залученості у суспільні справи, насамперед через відсутність відповідних традицій. Через ці причини відсутності культури кооперації на формальному та неформальному рівнях в Україні виникає політичне відчуження, тобто перманентна недовіра всередині суспільства та до політичних інститутів, що

⁶¹ Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько., - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – С. 109.

⁶² Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько., - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – С. 111.

провокує українців ухилятися від усіх форм політичної участі⁶³. Можемо спостерігати, що такий стан утворює порочне коло: недовіра сприяє вищому бажанню уникати політичного залучення, що у свою чергу обумовлює відсутність репрезентації суспільних інтересів у політиці на належному рівні, і саме це надалі провокує дедалі сильнішу недовіру до влади.

З іншого боку, дослідження Г. Зеленько розкриває, що після подій 2014 року громадянська участь покращилась, зросла кількість громадських організацій та публічних акцій. Таким чином, можна помітити зміну вектору в бік використання неінституційних методів впливу, що певною мірою є радикалізацією політики. Це є наслідком недовіри в суспільстві, може нести у собі загрозу радикалізації настроїв населення проти існуючих лідерів. Крім того, зневіра в існуючих політиків веде до зростання популізму в країні, через певну екстерналізацію довіри⁶⁴.

Г. Зеленько у своїй статті робить акцент на питанні формальної або інституціолізованої довіри, яка має незадовільно низьке становище в суспільстві в Україні. Проте, інша сторона соціального капіталу, яка відповідає за неформальні зв'язки на думку дослідниці не поступається місцем Японії, тобто міжособистісна довіра та безпосередні неполітичні зв'язки достатньо розвинені⁶⁵. Незважаючи на це, через брак довіри і неможливість розширення кола довірених осіб, соціальний капітал українців стагнує, і, без інституціолізованої довіри, громадяни не схильні до учасництва, в тому числі і політичного. Отже, через це соціальний капітал в Україні не схильний до розширення та він не може виконувати свою необхідну функцію – сприяти демократизації держави. Таким чином, Г. Зеленько діагностує застій соціального капіталу через слабкість саме інституціолізованої довіри.

⁶³ Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько., - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – С. 112.

⁶⁴ Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько., - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – С. 117.

⁶⁵ Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько., - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – С. 115.

Ще один український дослідник В. Степаненко досліджує стан розвитку громадянського суспільства та соціального капіталу, як складової першого, у посткомуністичному просторі. Він стверджує, що на початку 21 століття на території незалежної України почала утворюватися достатня кількість громадських об'єднань та неурядових організацій. Проте, досить невелика кількість людей має обізнаність щодо важливості участі та діяльності таких асоціацій. Спадщина СРСР виражалася у недовірі до будь-яких організацій через тригер примусу колишніх інститутів. Також наслідком є побудова переважно клієнтелістських зв'язків, оснований на вигоді, а не на довірі та безкорисливих інтересах та розумінні цінності розбудови суспільства. Окрім цього, в перші десятиліття після здобуття незалежності українці відчували незадоволеність стосовно новостворених інститутів, які були переважно фасадно демократичними, але на практиці були корумпованими та з переважаючим клієнтелізмом. В. Степаненко визначаючи таку соціокультурну особливість громадян пострадянських країн, використовує термін «Homo Sovieticus»⁶⁶. Щодо такого феномену, дослідник зазначає, що через існування свободи слова лише в приватних розмовах вдома громадяни пострадянських країн не засвоїли культуру довіри та накопичування довірливих зв'язків у формальних та неформальних асоціаціях, тому часто є незаангажованими до будь-яких дій у публічному секторі.

Таким чином, В. Степаненко визначає дві основні причини просідання соціального капіталу в Україні. Першою є клієнтелізм у соціальних структурах, через що суспільство не розуміє справжню важливість ідеї сильного громадянського суспільства, адже його члени мають виключно індивідуалістські мотиви входження до соціальних структур. Наступною причиною є демографічні умови⁶⁷. Хоча стаття була написана у 2006р., коли відбувалася депопуляція та масова еміграція, станом на 2023р. ці демографічні проблеми у зв'язку з війною

⁶⁶ Stepanenko V. Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethos in the Framework of Corrupted Sociality? / Victor Stepanenko., 2006. – С. 10.

⁶⁷ Stepanenko V. Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethos in the Framework of Corrupted Sociality? / Victor Stepanenko., 2006. – С. 23.

знову є актуальними – великий потік біженців й емігрантів до країн ЄС та втрати людського капіталу у зв'язку з військовими діями можуть вказувати на те, що демографічна перешкода для побудови соціального капіталу знову виникає на території України.

Окрім цього, в монографії «Громадянське суспільство: дискурси і практики» В. Степаненко визначає також інші причини відмінності переходу до демократії та побудови сильного громадянського суспільства України від інших східноєвропейських країн постсоціалістичного табору. Першочерговою причиною є масова розгубленість у зв'язку із різким розпадом старого режиму, який був набагато глибше вкорінений у свідомість українців, ніж інших східноєвропейських народів. Це призвело до того, що суспільство було не готовим до участі в громадянських практиках та розбудові нових інститутів. Соціальна дезорієнтація спричинила те, що суспільство України не мобілізувалося для подальших трансформацій. По-друге, кланова-олігархічна структура соціуму призвела до великої нерівності, яка спричинила відчуженість людей та глибоку недовіру до держави та один до одного, що значно загальмувало розвиток соціального капіталу. Окрім цього, спадком СРСР був правовий нігілізм, що вказує на ще одну причину зростання корупції та патрон-клієнтських зв'язків, які обмежували доступ усіх громадян до рівного розподілу ресурсів, а отже, збільшували недовіру як всередині суспільства, так і до влади⁶⁸.

Варто зазначити, що В. Степаненко стверджує, що громадянське суспільство України саме після подій 2004р. – Помаранчевої Революції завершило етап становлення та перейшло до інституціалізації, тобто саме у цей період відбулося базове усвідомлення важливості громадянської активності і, як наслідок, почали набувати більш поширеної форми громадські організації різного спрямування⁶⁹. Поступово саме від 2004р. в Україні формувалися такі якості у суспільстві, як солідарність та довіра, що призвело до розширення

⁶⁸ Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики / Віктор Степаненко. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. – С. 239.

⁶⁹ Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики / Віктор Степаненко. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. – С. 390.

соціального капіталу. Революція Гідності, у свою чергу була наступним та ще більшим каталізатором до мобілізації населення, що посприяло ще більшому зсуву в бік відходу від пострадянських практик та культури Homo Sovieticus. Також автор зазначає, що найвпливовішим чинником накопичення соціального капіталу та впливу на посилення громадянського суспільства в Україні після подій 2014р. є волонтерські рухи, і саме вони посприяли посиленню солідарності у суспільстві⁷⁰. Отже, можна констатувати, що завдяки двом революціям відбулася трансформація до побудови сильнішого громадянського суспільства та розширенню соціального капіталу між його членами.

Важливо звернути увагу на розвиток громадянського суспільства та соціального капіталу в Україні в контексті регіональної взаємодії. Л. Нагорна розглядає єдину національну ідею, як об'єднуючий фактор для усіх регіонів держави. Дослідниця стверджує, що відсутність єдності у цьому понятті провокує появу міжрегіональний конфлікт цінностей та бачення майбутнього. Пояснення такому розлому полягає в тому, що авторка називає «політикою пам'яті», тобто історична спадщина та домінуючі міфи про минуле на території регіонів⁷¹. Таким чином, регіони Сходу та Півдня мають відмінну історичну спадщину від регіонів Заходу. Міфи, домінуючі на тій чи іншій території утворюють різну самоідентифікацію їх жителів, а отже, різні цінності та прагнення. Така сегментованість суспільства обумовлює різність смислів поняття «українськість», тому виникає проблема єдиного визначення національної ідентичності в Україні⁷².

При існуванні зазначеної проблеми велику роль відіграє діяльність національних та регіональних еліт, які вибудовують комунікацію між спільнотами. З метою досягнення електоральних цілей еліти, часто використовуючи популістичну риторіку, грають на розбіжностях регіону, тим

⁷⁰ Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики / Віктор Степаненко. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. – С. 395.

⁷¹ Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса, 2018. – С. 319.

⁷² Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса, 2018. – С. 304.

самим прибільшують їх, загострюючи проблему. Отже, для уникнення розлому та побудови єдиної національної ідеї, яка б створила простір для розвитку довірливих стосунків громадян різних регіонів необхідна консолідуючи риторика еліт. Л. Нагорна вбачає консолідовану національну ідентичність рушієм розвитку соціального капіталу в країні. У свою чергу соціальний капітал тут відіграє роль утримувача від міжетнічних та міжрегіональних конфліктів та від ризиків появи сепараційних настроїв. Для цього вона вказує на необхідність поєднання централізації та децентралізації⁷³. Це можна зрозуміти, як зміцнення горизонтальних зв'язків за допомогою децентралізації, які дозволять зменшити часто штучно створені елітами, задля політичної маніпуляції, регіональні розбіжності та руйнацію довіри, а отже відкрити простір для побудови соціального капіталу. А централізація в свою чергу забезпечить зниження вірогідності ризиків регіоналізму, що можуть сприяти сепаратизму.

Підсумок до першого розділу.

У цьому розділі було розглянуто основні теорії та підходи до осмислення соціального капіталу, як зарубіжних авторів, так і вітчизняних. Огляд теорії П. Бурдьє, Р. Патнема та Дж. Коулмана, як основних теоретиків-засновників цього феномену дозволив нам усебічно його розглянути та зрозуміти з точки зору двох протилежних підходів. У свою чергу, українські дослідження дозволили зрозуміти глибину проблеми соціального капіталу в Україні.

З огляду останніх робіт щодо становища соціального капіталу в Україні, можемо зробити висновок, що від 2004р. українське суспільство лише набуло перших ознак становлення, а від 2014р. відбулась більша інституціалізація та посилилась тенденція до громадських об'єднань, а отже, зросла довіра у суспільстві. Основними чинниками гальмування процесу розвитку соціального капіталу в Україні Г. Зеленько та В. Степаненко виділяють радянську спадщину у вигляді побудови переважно клієнтелістських зв'язків, що обумовлюють

⁷³ Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса, 2018. – С. 391.

зростання недовіри у суспільстві та до політичних інститутів також. Л. Нагорна ж вбачає причиною стагнування соціального капіталу міжрегіональний розкол, викликаний політикою еліт та відсутністю злагоджених горизонтальних зв'язків у соціумі. Таким чином, ми можемо стверджувати, що феномен соціального капіталу в українському суспільстві розвивається, проте надто повільно та не досягнув ще достатнього рівня, аби мати вагомий вплив на демократизацію. Отже, це вимагає проведення подальших досліджень цієї теми, щоб краще зрозуміти, які процеси повинні відбутися задля покращення становища соціального капіталу та громадянського суспільства в цілому в Україні.

Розуміння поняття соціального капіталу в західних підходах до дослідження різняться. П. Бурдє прихильник теорії класової стратифікації та спирається на твердження, що соціальні зв'язки будуються відповідно до полів знаходження індивідів та їх вихідної позиції. У його підході довіра у суспільстві, як запорука міцних зв'язків та розвиненого капіталу не є значимою, як в теорії Р. Патнема. П. Бурдє вважає, що усі форми капіталу в першу чергу є допоміжними чинниками досягнення особистих інтересів, а не колективних. Іншими словами, П. Бурдє має індивідуалістський підхід до розуміння цього поняття. Тоді, як Р. Патнем звертається до суспільного консенсусу та ідеї колективного блага. Через це розуміння соціального капіталу Р. Патнема тісно пов'язане з його впливом на демократизацію, тоді, як концепція П. Бурдє більше акцентує увагу на класовості та груповій приналежності. Водночас, Дж. Коулман фокусується на розумінні соціального капіталу, як суспільного блага, яке доступне кожному і люди можуть накопичувати зв'язки з іншими незалежно від власного класу, проте задля досягнення приватних благ та розвитку інших форм капіталу, які допомагають у досягненні особистих цілей. З концепцій фундаментальних теоретиків ми можемо зрозуміти соціальний капітал, як людський ресурс, але його цілі та сенс використання в цих соціологічних теоріях різняться.

Як було згадано, Р. Патнем фокусується на ідеї колективних благ. Соціальний капітал тут характеризується трьома рисами, де найголовнішою, фундаментом для розвитку усіх інших є довіра, а також взаємність та

солідарність групи. Завдяки цим якостям у суспільстві вибудовується культура учасництва, яка сприяє демократизації в державі. Після аналізу дослідження Р. Патнема «Боулінг на самоті» ми можемо виокремити методологію та кількісні показники вимірювання соціального капіталу, які є необхідними для нашого подальшого дослідження цього феномену в Україні. Першочерговим індикатором є політична участь, що складається з аналізу явки на виборах. Окрім неї, кількісними показниками виступають залученість до формальних об'єднань (громадських організацій, релігійних зібрань) та неформальних (волонтерських організацій). Також важливим індикатором для вимірювання соціального капіталу є міжособистісна та інституціолізована довіра, яка продемонструє нам схильність суспільства до співпраці та участі у політичному житті.

Отже, після огляду наукової розробки стосовно проблеми цієї роботи та виокремлення основних індикаторів вимірювання варто перейти до огляду емпіричних даних.

РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯННЯ ЕМПІРИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ТА МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Проаналізувавши наукову розробку стосовно проблематики впливу соціального капіталу на демократизацію, ми можемо виокремити наступні індикатори, відповідно до яких ми проведемо порівняльний аналіз: політична участь, участь у формальних та неформальних організаціях, розвиток генералізованої та інституціолізованої довіри. У цьому розділі ми проведемо опис емпіричних даних стосовно окреслених індикаторів та порівняльний аналіз отриманих результатів.

2.1. Аналіз політичної участі у Закарпатській та Миколаївській областях

Даний підрозділ ми розпочнемо з розгляду виборів 2014 року. – перших президентських виборів після Революції Гідності та дострокового припинення повноважень колишнього президента В. Януковича. Фонд «Демократичні ініціативи» досліджував питання сподівання громадян та їх мотивацію стосовно цих виборів. Дані Фонду свідчать, що у президентських виборах 2014р. готовність взяти участь найвища саме у Закарпатській області (Західний регіон) - лише 6% респондентів дали відповідь, що не братимуть участь у голосування. У Миколаївській області (Південний регіон) вже 20% відповіли, що не будуть голосувати на виборах⁷⁴. Відмова від участі у виборах респондентами найчастіше була пояснена мотивами «відсутності гідного кандидата» - 51%, або «невірою в чесність виборів» - 18%⁷⁵. Тоді, як мотиви до участі переважають «громадянський обов'язок» та побоювання стосовно використання їх вільного голосу для фальсифікації⁷⁶. Важливо розглянути статистику того, як громадяни

⁷⁴Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandidativ-motivatsiya-viboru..>

⁷⁵Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandidativ-motivatsiya-viboru..>

⁷⁶Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandidativ-motivatsiya-viboru..>

обраних областей оцінюють особистий внесок у політичний процес та їх вплив на хід виборів. 81% громадян, які проживають на території Закарпатської області вважають, що їх голос є вагомим. Інша ситуація склалася у Миколаївській області, де даний показник майже в половину нижчий – 44% жителів цього регіону вважають, що їх голос може мати вплив ⁷⁷. В результаті, на президентських виборах 2014 року, за даними Центральної виборчої комісії, явка у Закарпатській та Миколаївській областях була однаковою, і становила – 51%⁷⁸. Розглядаючи парламентські вибори 2014 року, показник залученості до політичного процесу у Закарпатській області становить 45%, а у Миколаївській – 42%⁷⁹. Отже, у 2014 році на президентських активність була однаковою, а на парламентських виборах Закарпатська область мала більший ступінь громадянської участі, ніж Миколаївська.

У жовтні 2015 року в Україні проходили місцеві вибори. Місцеві вибори можуть нам якнайкраще проілюструвати громадянську активність та зацікавленість у політичних трансформаціях саме по областях, адже стосуються переважно невеликих місцевих громад. Так, у Миколаївській області, за даними ЦВК, явка на виборах становила 38%, а у Закарпатській – 49%⁸⁰. Стосовно тих, хто відмовився брати участь у місцевих виборах, за даними Фонду «Демократичні ініціативи», основними причинами на це у Миколаївській області було упередження стосовно відсутності впливу їх голосу на хід виборів, а також переконання, що вибори нічого не змінять – так відповіли 32% респондентів, а у Закарпатській області головною причиною не залученості до виборів була відсутність кандидата, за якого вони б проголосували – таку думку мали 48% з

⁷⁷ Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandidativ-motivatsiya-viboru..>

⁷⁸ Хід голосування по регіонах України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20190412182141/https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp063pt00_t001f01%3D702pt001f01%3D702.html.

⁷⁹ Позачергові вибори народних депутатів України 2014 [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://web.archive.org/web/20141028111736/http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp084pt001f01=910.html>.

⁸⁰ Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20151106035850/http://www.cvk.gov.ua/vm_2015/yavka_po_reg_vm_2015.pdf.

тих, хто відмовився йти до виборчих дільниць⁸¹. Також розглянемо мотиви участі у виборах громадян обраних областей. Для жителів Миколаївської області, заданими «Демократичних ініціатив» рушієм до участі була зацікавленість у зміні влади на таку, щоб могла представляти та обстоювати інтереси та вимоги громад перед центральною владою. Тоді, як у інших регіонах, зокрема у Закарпатській області, найпоширенішим чинником при виборі кандидата та мотивом до участі були встановлення чесності, прозорості та не корумпованості в місцевих політичних установах. Це свідчить про те, що населення Миколаївської області вважало, що інтереси їх громад мало враховуються місцевою та центральною владою, на відміну від Закарпатської області. Також важливо розглянути аспект віри громадян у чесність виборчого процесу. Переважна більшість опитаних жителів Закарпатської області (56%) вірять у чесність виборів. Натомість, громадяни, що проживають у Миколаївській області мають недовіру до результатів виборів, і лише 20% впевнені у чесності⁸². Такий показник свідчить про недостатню відкритість та прозорість політичних інститутів, які діяли на період 2015р.

У 2018 році, за пів року до президентських виборів, Центром Разумкова було проведено дослідження стосовно мотивів та очікувань виборців. На президентських виборах у 2019 році найвищий показник готовності до участі займає Західний регіон, разом із Закарпатською областю – 76% від усіх респондентів, тоді, як на Півдні, включно з Миколаївською областю показник становить 54%⁸³. При цьому, явка на Закарпатті становила лише 46.3%, тоді як на Миколаївщині – 60.6%⁸⁴. Рівень готовності брати участь у парламентських виборах по областях такий самий, як і у питанні з президентськими. Стосовно

⁸¹ Україна напередодні місцевих виборів: жовтень 2015 [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/ukraina-naperedodni-mistsevikh-viboriv-zhovten-2015>.

⁸² Україна напередодні місцевих виборів: жовтень 2015 [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/ukraina-naperedodni-mistsevikh-viboriv-zhovten-2015>.

⁸³ Виборчі рейтинги: травень-2018 [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_travenj_rejtyngy.pdf.

⁸⁴ Явка на виборах президента України становила 62.07% – ЦВК [Електронний ресурс] // Interfax Ukraine. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://interfax.com.ua/news/election/582863.html>.

мотивів виборців відмови від участі, у Миколаївській та Закарпатській областях переважає однаковий мотив – відсутність належного кандидата (відповідно 46.8% та 51.5%)⁸⁵. Тоді, як більшість опитаних людей у обраних нами областях обиратиме кандидата переважно за його особистими якостями, а вже потім за його попередньою діяльністю. Також респонденти в обох областях схиляються до думки, що Президентські вибори 2019 будуть не дуже чесними (34.4% - Закарпаття, 46.5% - Миколаївщина)⁸⁶. Дані показники свідчать нам про низький рівень довіри до політичних структур, та зневіру у можливості змін на краще.

Також варто розглянути місцеві вибори 2020 року для нашого дослідження. За даними дослідження «Центру Разумкова», на цих виборах більшість респондентів з Закарпатської та Миколаївської областей зазначили, що вони безумовно братимуть участь у місцевих виборах – 45.8% та 42.5%⁸⁷. Проте, у Миколаївській області в результаті явка на виборах була 32%⁸⁸, а у Закарпатській відповідала очікуванням⁸⁹. У Закарпатській області населення вважає, що місцеві вибори зможуть змінити ситуацію на краще в їх регіоні, проте, у Миколаївській області жителі схиляються до думки, що вибори нічого не змінять. Ми також можемо побачити, що на цих виборах громадяни обраних областей переважно вважають, що вибори переважно будуть проведені чесно, з можливими порушеннями, які надалі не впливатимуть на результат – так відповіли 42.5% опитаних на Закарпатті та 43.2% опитаних з Миколаївщини⁹⁰.

⁸⁵ За півроку до виборів: рейтинги кандидатів і партій, мотивації вибору, очікування громадян [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_press_release_1808.pdf. – С. 21.

⁸⁶ За півроку до виборів: рейтинги кандидатів і партій, мотивації вибору, очікування громадян [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_press_release_1808.pdf. – С. 24.

⁸⁷ Місцеві вибори-2020: електоральні настрої громадян (серпень 2020р.) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/mistsevi-vybory2020-elektoralni-nastroi-gromadian-serpen-2020r>.

⁸⁸ Явка виборців на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року склала 36,88 % [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://web.archive.org/web/20201026191256/https://cvk.gov.ua/novini/yavka-vibortsiv-na-mistsevih-viborah-25-zhovtnya-2020-roku-sklala-3688.html>.

⁸⁹ Моніторинг місцевих виборів 2020: ПІДСУМКИ [Електронний ресурс] // Соціологічна Група "РЕЙТИНГ". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_local_electionsua_112020_press.pdf.

⁹⁰ Місцеві вибори-2020: електоральні настрої громадян (серпень 2020р.) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/mistsevi-vybory2020-elektoralni-nastroi-gromadian-serpen-2020r>.

Дані показники є значно вищими порівняно з попередніми роками, коли відсоток довіри до виборчого процесу навпаки свідчив про повну або часткову недовіру.

У цьому розділі ми здійснили порівняльний аналіз політичної участі громадян по областях. Ми побачили, що переважно вища активність на виборах саме на Закарпатті. Проте, від 2014р. суспільство Миколаївщини поступово ставало активнішим (Рукопис, Марченко Ліна, 2023)⁹¹.

2.2.1. Аналіз формальних організацій: поширеність громадських асоціацій у Закарпатській та Миколаївській областях

У цьому підрозділі буде проаналізована громадянська активність за параметрами ступеню поширення асоціацій громадян та неурядових організацій. Це вказуватиме нам на такі важливі аспекти розвитку соціального капіталу, як об'єднаність, взаємність та солідарність між членами суспільства. Серед видів формальних об'єднань саме залучених до громадських організацій демонструє якнайкраще схильність до участі громадян та їх безпосередні наміри працювати на користь розвитку країни та свого регіону, а отже, це унаочнює нам вплив соціального капіталу на політичні процеси та демократизацію в тому числі.

Першочергово варто розглянути поширеність громадських неурядових організацій від 2014р. За даними Державної служби статистики України, у 2014р. у Закарпатській області всього зареєстрованих громадських об'єднань – 2570 з 885тис. членами⁹². А у Миколаївській області – 1274, куди залучені 245тис⁹³. За даними журналу «Національна безпека і оборона» від видавництва «Центру Разумкова» у 2014 році у Закарпатській та Миколаївській областях 9,8% та 3,6% відповідно дали відповідь, що є активними учасниками громадських організацій⁹⁴. У 2015р. на Закарпатті зросла кількість неурядових організацій –

⁹¹ Рукопис Марченко Л. Порівняння рівня розвитку громадянського суспільства у Закарпатській та Миколаївській областях (2014 – 2021 рр.) / Марченко Ліна – 2023. – Рукопис.

⁹² Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. // Державна служба статистики України. – 2015. – С. 40-41

⁹³ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. // Державна служба статистики України. – 2015. – С. 40-41

⁹⁴ Соціальна основа формування середнього класу в Україні: критерії визначення, структура, основні характеристики [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD144-145_2014_ukr.pdf. – С. 67

2729, до яких залучено 815тис. громадян, тоді, як на Миколаївщині зменшилася до 1265, що мають 210тис. членів⁹⁵. Станом на 2016р. більше ніж удвічі зменшилася кількість громадських організацій на Закарпатті, а саме на той період їх – 1579, де членами є 723тис., а на Миколаївщині, як і у попередні роки зміни невеликі: на 2016р. існує – 1241 організація, в якій членами є 208тис. громадян⁹⁶. У 2017р. показник кількості громадянських організацій залишається незмінним для Закарпатської області, проте у Миколаївській зменшилась кількість членів організацій до 197тис⁹⁷. Має тенденцію до спаду кількісний показник об'єднань та їх членів від 2018р. На Закарпатті у 2018р. – 1509 організацій, що налічують 480тис. учасників. Натомість на Миколаївщині 180тис. громадян об'єднані у 1166 організацій⁹⁸. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» у 2018р. членами громадських організацій на Заході та Півдні, включно з Закарпатською та Миколаївською областями, були 4,7% та 1.4% відповідно⁹⁹. Стосовно даних за 2019р., на Миколаївщині 54% респондентів вважають, що громадські організації є важливими та потрібними для розвитку їх регіону, і з них лише 7% залучені до громадської діяльності¹⁰⁰. Натомість на Закарпатті – 58% вважають громадську діяльність та організації потрібними, а 13% є учасниками цих процесів¹⁰¹. Основною причиною відмови у 2019р. бути

⁹⁵ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2015 році. // Державна служба статистики України. – 2016. – С. 10–11.

⁹⁶ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2016 році. // Державна служба статистики України. – 2017. – С. 9–10.

⁹⁷ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2017 році. // Державна служба статистики України. – 2018. – С. 6–8.

⁹⁸ Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2018 році [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwim653Q5rH-AhURp4sKHZHECioQFnoECBsQAQ&url=https%3A%2F%2Fukrstat.gov.ua%2Foperativ%2Foperativ2019%2Ffusp_d%2Ffusp_d_2018.xls&usg=AOvVaw3yfsvU8jXXEv6RPwIrPIv3.

⁹⁹ Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1908739084645dfc23a045a3.34043691.pdf>. - С. 7.

¹⁰⁰ Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan?fbclid=IwAR05QDuGLUC2Zp5NlwYcrFyvRii2mYgEpVSbPASWLldFogfp5ajZWb6lW74>

¹⁰¹ Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan?fbclid=IwAR05QDuGLUC2Zp5NlwYcrFyvRii2mYgEpVSbPASWLldFogfp5ajZWb6lW74>

залученим до такого виду діяльності є незацікавленість громадян. У 2018р. такою причиною була відсутність часу.

Отже, ми проаналізували поширеність асоціацій поміж громадянами. Ми можемо побачити, що кількість громадських організацій та кількість їх членів значно переважає в Закарпатській області. Також помітно, що від 2014р. значно знизився кількісний показник членства в організаціях по обом областям, станом на 2019р. лише незначний відсоток населення є безпосередньо учасником громадських організацій (Рукопис, Марченко Ліна, 2023)¹⁰².

2.2.2. Аналіз формальних організацій: залученість до релігійних зібрань у Закарпатській та Миколаївській областях

За даними «Центру Разумкова» в період між 2010 та 2020рр. в Україні кількість віруючих становила 70%¹⁰³, що може означати, що українське суспільство є досить віруючим, а отже, показник залученості до релігійних зібрань є релевантним для нашого дослідження. З огляду на це, ми можемо проаналізувати активність релігійної спільноти, що продемонструє нам, зокрема, розвиненість солідарності у спільноті, адже віруючі люди схильні до цієї чесноти та до безкорисливої допомоги один одному.

Таким чином, у 2014р. у Закарпатській області було 93% являються віруючими, а у Миколаївській області – 65,9%¹⁰⁴. Ця статистика доводить, що у обраних областях спільнота є релігійною, тому ми можемо надалі аналізувати показники залученості. У 2016р. такі показники демонстрували наступне: на Закарпатті, кількість тих, хто активно відвідує церковні зібрання та служіння сумарно «раз на тиждень» та «частіше, ніж раз на тиждень» - 39,5%; на Миколаївщині цей показник значно нижче – 6%¹⁰⁵. У 2017р. тенденція до

¹⁰² Рукопис Марченко Л. Порівняння рівня розвитку громадянського суспільства у Закарпатській та Миколаївській областях (2014 – 2021 рр.) / Марченко Ліна – 2023. – Рукопис

¹⁰³ Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf. – С. 3.

¹⁰⁴ Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/upload/2014_Khvyga_Religiya_5nnn_site.pdf. – С. 29.

¹⁰⁵ Релігія, церква, суспільство і держава: два роки після майдану [Електронний ресурс] // Центра Разумкова. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/upload/Religiya_200516_A4.compressed.pdf. – С. 32.

зростання продовжується – 40,2% у Закарпатській області, та 13,9%, що є вдвічі більше за показник у попередньому році, у Миколаївській¹⁰⁶. У 2018р. цей показник залишився сталим на Закарпатті, але знизився на Миколаївщині – до 10,9%¹⁰⁷. До 36,5% знизився рівень активних відвідувачів церковних зібрань у Західному регіоні, зокрема на Закарпатті, тоді, як у Південному, включно з Миколаївщиною, зворотня тенденція до зростання – 15,5%¹⁰⁸. Можна звернути увагу, що індикатор відвідування релігійних зібрань у Закарпатській області має великі коливання, і у 2020р. його рівень досягнув 46,3%, а в 2021р. він знову знизився до 31,1%¹⁰⁹. У Миколаївській області також існують незначні коливання у показниках, у 2020р. відсоток церковних відвідувачів знизився на 1% - до 14,3%, і залишався незмінним впродовж 2021р¹¹⁰.

Отже, у цьому підрозділі ми оглянули тенденцію по роках відвідування релігійних зібрань у обраних для дослідження областях – Закарпатській та Миколаївській. Ми побачили, що на Закарпатті показники є значно вищими, аніж на Миколаївщині. Проте у першому випадку існують значні коливання та схильність до зниження, тоді, як у другому – превалює стабільність та тенденція до збільшення кількості залучених до релігійних організацій.

2.3. Аналіз неформальних організацій: волонтерська заангажованість громадян Закарпатської та Миколаївської областей

У цьому підрозділі буде розглянуто розвиток соціального капіталу у обраних для дослідження областях через неформальні організації. Волонтерська заангажованість є релевантним індикатором для дослідження такого типу

¹⁰⁶Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf. – С. 35.

¹⁰⁷Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр. [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf. – С. 18.

¹⁰⁸Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf. – с.20

¹⁰⁹Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf. – С. 49.

¹¹⁰Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf. – С. 49.

відносин у суспільстві, адже саме у такій формі громадяни вибудовують зв'язки на основі безкорисливого інтересу та взаємності. Окрім цього, волонтерська діяльність спонукає учасників до глибшого розуміння важливості участі у суспільно-політичних процесах.

Після подій Революції Гідності та початку воєнних дій в 2014р., згідно з даними соціологічного центру «КМІС», у 2014р., як на Закарпатті, так і на Миколаївщині лише 2% відповіли, що займалися волонтерською діяльністю¹¹¹. У 2015р. найбільш залученими до волонтерської діяльності були жителі Західного регіону, включно із Закарпатською областю – 14% тоді, як найнижчі показники по волонтерській активності саме у Південному регіоні, включно з Миколаївською областю – 8%¹¹². Найпоширенішим поясненням низької активності громадян Миколаївської області є пріоритезація родинних справ над суспільними, що може вказувати зокрема на закритість людей до розширення соціального капіталу. У свою чергу мешканці Закарпаття пояснюють свою незаангажованість відсутністю вільного часу¹¹³.

Окрім цього, ми можемо звернути увагу на показники благодійності у вигляді грошової допомоги. Хоча такий прояв благодійності не робить внесок до розширення соціального капіталу, він може надати нам розуміння схильності громадян обраних регіонів до проявів взаємності та солідарності до інших. 56.5% жителів Закарпатської області, у 2015р. надавали допомогу у вигляді матеріальної підтримки, а у Миколаївській області цей показник є нижчим, і становить 23%¹¹⁴. Ті, хто відмовляються від такого виду благодійності на

¹¹¹ Звіт Київського міжнародного інституту соціології – [http://www.kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/08\(02-2015\)/ds.php?file=08_KR_3_SocEkon1.pdf](http://www.kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/08(02-2015)/ds.php?file=08_KR_3_SocEkon1.pdf)

¹¹² Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>.

¹¹³ Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>.

¹¹⁴ Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>.

Миколаївщині найчастіше пояснюють свою позицію відповіддю «я не вважаю себе благодійником», а жителі Закарпаття – відсутністю грошей¹¹⁵.

У 2016р., за даними Фонду «Демократичні Ініціативи», кількість громадян залучених до волонтерських справ зменшилась, на Закарпатті – 12% беруть участь у негрошовій допомозі іншим, а на Миколаївщині показник знизився до 5,5%¹¹⁶. Така сама тенденція зниження участі у благодійності простежується і у формі матеріальної допомоги. На Закарпатті 54% жителів, а Миколаївщині – 22%, протягом 2016р. займалися грошовими пожертвами¹¹⁷.

Зростання волонтерської заангажованості у обраних областях відбулося у 2018р. 21% жителів Закарпаття відповіли, що вони займалися волонтерською діяльністю протягом року та 58% мешканців цієї області відповіли, що займалися благодійністю у вигляді матеріальної допомоги¹¹⁸. У Миколаївській області ми можемо спостерігати іншу статистику: 11% були залучені до робіт на користь суспільства, та 23% робили матеріальні внески¹¹⁹. У 2019р. відсоток тих, хто залучений до волонтерської діяльності на Закарпатті (Західний регіон) зменшився до 14%, тоді, як на Миколаївщині (Південний регіон) – до 9%¹²⁰. Стосовно матеріальної допомоги, у Західному регіоні, в тому числі

¹¹⁵ Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>.

¹¹⁶ Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>.

¹¹⁷ Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>.

¹¹⁸ Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1908739084645dfc23a045a3.34043691.pdf>. – С. 6.

¹¹⁹ Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1908739084645dfc23a045a3.34043691.pdf>. – С. 6.

¹²⁰ Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan?fbclid=IwAR05QDuGLUC2Zp5NlwYcrFyvRii2mYgEpVSbPASWLdFogfp5ajZWb6lIW74>.

Закарпатській області, цей показник знизився з 54,8% до 44%, а у Південному, разом із Миколаївською областю, зріс до 24%¹²¹.

Під час пандемії COVID-19 значно збільшилася кількість учасників волонтерських організацій. За даними центру опитувань «UReport», у Закарпатській області, респондентів, що визначили себе, як активних волонтерів – 20%, а також 39% тих, хто інколи займається волонтерством¹²². У той же час, у Миколаївській області активних волонтерів – 9%, а тих, хто займається цим іноді – 42%¹²³.

Отже, індикатор залученості до робіт задля користі суспільству є одним з показників того, наскільки розвинений соціальний капітал у жителів Закарпаття та Миколаївщини, адже волонтерство спонукає до групової діяльності. Це якнайкраще демонструє нам відсоток тих, хто схильний до учасництва, в тому числі і політичного. З іншого боку, кількісний показник матеріальної благодійності ілюструє поширеність відчуття взаємності у спільнотах областей, які досліджуються. Ми можемо побачити, що ці показники від 2014р. значно переважають саме у Закарпатській області, тоді, як у Миколаївській області вони на досить низькому рівні. Проте у обох областях існує тенденція до зростання як у показниках нематеріальної, так і матеріальної благодійності.

2.4. Аналіз міжособистісної та інституціолізованої довіри у Закарпатській та Миколаївській областях

У цьому підрозділі ми розглянемо показник довіри між членами суспільства, як умову існування соціального капіталу, а також його прояв за рахунок форм інтеракції та учасництва, які ми проаналізували в попередніх розділах. Це допоможе дослідити нам, наскільки соціальний капітал в обраних

¹²¹ Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan?fbclid=IwAR05QDuGLUC2Zp5NlwYcrFyvRii2mYgEpVSbPASWLldFogfp5ajZWb6lW74>

¹²² Волонтерство Липень 2021 [Електронний ресурс] // U-Report. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5587/>.

¹²³ Волонтерство Липень 2021 [Електронний ресурс] // U-Report. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5587/>.

областях стимулював довіру у суспільстві, та, як наслідок схильність до кооперації між членами суспільства й більшої залученості до соціальних та політичних процесів. Окрім цього, варто розглянути показник інституціалізованої довіри задля визначення того, наскільки жителі обраних областей схильні до участі у заходах дотичних цих інституцій, зокрема до залученості у політичні процеси. Оскільки, як ми дослідили у підрозділі 2.1, часто причиною низької явки є недовіра до політичних лідерів, індекс інституціалізованої довіри продемонструє нам потенційну схильність до політичної участі.

Станом на 2015р., за даними «Центру Разумкова» при виборі джерела інформації громадяни України найбільше довіряють людям з якими вони особисто знайомі. Таким чином, у Закарпатській області 22,7% довіряють «друзям, знайомим, сім'ї», а у Миколаївській області – 9,4%¹²⁴. Тоді, як довіра до інших джерел інформації складає до 5% по обом областям¹²⁵. Це може вказувати нам на те, що у 2015р. люди в обраних областях мали більш розвинену міжособистісну довіру, аніж інституціалізовану. Також у 2017р., у Південному регіоні, включно із Миколаївщиною, 27% вважає, що більшості людей можна довіряти, а у Західному регіоні, разом із Закарпаттям – 40%¹²⁶. Продовжуючи стежити за тенденцією розвитку міжособистісної довіри, у 2020р. за даними «КМІС», на Закарпатті «Звичайним людям у Вашому населеному пункті» довіряють 71%, а на Миколаївщині – 63%.¹²⁷ У 2021р. показник довіри у цій

¹²⁴Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості [Електронний ресурс] // Центр Разумкова журнал "Національна Безпека і Оборона". – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf. – С. 54.

¹²⁵Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості [Електронний ресурс] // Центр Разумкова журнал "Національна Безпека і Оборона". – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf. – С. 54.

¹²⁶Опитування громадської думки щодо громадянського залучення [Електронний ресурс] // РАСТ: Building local promise. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1304371255645e01a83f8740.75872543.pdf>.

¹²⁷Довіра соціальним інституціям і партіям: грудень 2020 [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=3>.

категорії знизився по областях: у Закарпатській – 64%, а у Миколаївській – 59%.¹²⁸

Розглядаючи інституціолізовану довіру, можемо звернутися до даних Фонду «Демократичні ініціативи», у 2015р. до політичних інститутів (Президент, Верховна Рада, Уряд) ставлення жителів обох областей було переважно недовірливе. На Закарпатті лише 3,3% повністю довіряють Президентові, а на Миколаївщині – 1,9%¹²⁹. Стосовно довіри Верховній Раді, на Закарпатті та Миколаївщині довіряють лише 1% та 1,4% відповідно. Така сама ситуація з Урядом України – довіряють лише 1,2% до 1,4%¹³⁰. Найбільше люди у 2015р. довіряли наступним інституціям: волонтерам та церкві. Довіра до перших у Закарпатській області складає 21,6%, а у Миколаївській – 13,5%. Церкві на Закарпатті довіряють 45,7% жителів, а на Миколаївщині – 11,2%¹³¹. У 2016р. за даними «КМІС» лідерами довіри знову виступають церква та волонтери, а інститути влади мають негативні показники балансу довіри-недовіри. Президентів довіряють на Закарпатті 20,4%, а на Миколаївщині – 16,9%¹³². Також жителі обох областей мають позитивне ставлення до Збройних Сил України – 57,2% на Закарпатті та 39,8% на Миколаївщині¹³³. Рівень довіри до Президента у 2018р. знизився на Закарпатті та Миколаївщині - 17% та 13% відповідно. А довіра до церкви, волонтерів та ЗСУ становить: у разом Закарпатській області – 69% та 45% у Миколаївській – до церкви; 70% та 63% - до волонтерів з такою ж самою регіональною відповідністю; та 62% та 49% до

¹²⁸ Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.

¹²⁹ Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi>.

¹³⁰ Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi>.

¹³¹ Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? [Електронний ресурс] // Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukrainsi-vladi-gromadskosti-zmi>.

¹³² Довіра до соціальних інституцій та груп [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579>.

¹³³ Довіра до соціальних інституцій та груп [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579>.

ЗСУ з такою ж самою регіональною відповідністю¹³⁴. У 2020р. зросла довіра до Президента, у обох областях - Закарпатській та Миколаївській рівень довіри приблизно однаковий – 33% та 34% відповідно. Рівень довіри до Верховної Ради та Уряду залишається низьким – 10% та 13% на Закарпатті (Західний регіон) і 11% та 15% на Миколаївщині (Південний регіон)¹³⁵. Лідерами довіри все ще залишаються волонтери – 85% на Закарпатті та 67% на Миколаївщині, ЗСУ – 79% (Закарпаття) та 60%(Миколаївщина), церква – 73% та 43% з такою самою регіональною відповідністю.¹³⁶ У 2021р. у Закарпатській області довіра до Президента знизилась до 29%, а до Уряду та ВРУ зросла до 13% та 12% відповідно¹³⁷. Також у цій області зросла довіра до ЗСУ – 81%, але знизилась до волонтерів – 75% та до церкви – 67%¹³⁸. У Миколаївській області у 2021р. довіра до Президента, Уряду та ВРУ також впала до 26%, 14% та 9% відповідно. Окрім цього, у цій області знизилась довіра до ЗСУ – 65% та волонтерів – 63%, але дещо зросла до церкви – 46%¹³⁹.

Отже, ми проаналізували міжособистісну та інституціалізовану довіру по обраним областям. Ми можемо простежити тенденцію до зростання першого типу довіри та його значного переважання над показниками довіри до політичних інститутів. Довіра до політичних інститутів також має тенденцію зростати, особливо у післявиборчий період, але залишається на низькому рівні по усім рокам. Стабільно високі показники довіри мають такі інститути, як церква, волонтери та ЗСУ, які навіть переважають показники міжособистісної

¹³⁴ Довіра соціальним інститутам, грудень 2018р. [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1>.

¹³⁵ Довіра соціальним інституціям і партіям: грудень 2020 [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=3>.

¹³⁶ Довіра соціальним інституціям і партіям: грудень 2020 [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=3>.

¹³⁷ Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.

¹³⁸ Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.

¹³⁹ Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.

довіри. Це може свідчити про те, що люди найменше довіряють політикам, але іншим видам інститутів схильні довіряти. Окрім цього, варто звернути увагу, що показники довіри по всіх параметрах (міжособистісна, до політичних інститутів, до суспільних інститутів) переважно вищою є у Закарпатській області з тенденцією до зростання до 2020р., таку ж тенденцію мають і показники у Миколаївській області. Зниження усіх видів довіри між 2020 та 2021рр. свідчить про вплив пандемії на суспільство та довіру у ньому.

Підсумок до другого розділу

У цьому розділі було проаналізовано статистику по індикаторам політичної участі, участі у формальних та неформальних організаціях та генералізовану та інституціолізовану довіру. Усі ці індикатори є релевантними для дослідження соціального капіталу, адже демонструють ступінь активності у спільноті, схильність до участі у різних процесах, зокрема політичних, а також рівень розвитку рис взаємності у суспільстві та довіри між його членами.

Для дослідження рівня політичної участі було обрано індикатор явки, адже згідно з Р. Патнемом, такий індикатор є найбільш явним і може якнайкраще показати схильність населення до участі у політичних процесах. Для аналізу участі у формальних організаціях було обрано індикатор залученості до громадських організацій, адже він демонструє саме громадянську активність, а також показники залученості до релігійних зібрань, адже спільнота у обраних областях має високі показники релігійності та віри в Бога, тому такий індикатор також може проілюструвати розвиненість соціального капіталу. Для дослідження участі у неформальних організаціях волонтерська заангажованість являється найбільш релевантною, адже унаочнює одночасно активність жителів областей та розвиненість у них риси взаємності. Показники довіри у свою чергу, згідно з Р. Патнемом є умовою для розвитку соціального капіталу, а також вони демонструють схильність до участі у суспільних процесах, тому є важливими для нашого дослідження.

Після аналізу усіх індикаторів, можна стверджувати, що мешканці Закарпатської області є більш активними в усіх аспектах за мешканців Миколаївської області. Проте, на Миколаївщині присутня тенденція до поступового зростання показників. На основі отриманих даних у наступному розділі буде проаналізовано вплив соціального капіталу на демократизацію у Закарпатській та Миколаївській областях, основуючись на методології Р. Патнема.

РОЗДІЛ III. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ТА МИКОЛАЇВСЬКІ ОБЛАСТЯХ

У цьому розділі ми звернемося до теоретичної розробки, запропонованої Р. Патнемом у книзі «Боулінг на самоті» щодо оцінки ступеня розвитку соціального капіталу і його впливу на демократизацію. У попередньому розділі було викладено основні статистичні дані стосовно обраних індикаторів, надалі ми проінтерпретуємо їх за методологією Р. Патнема.

Аналізуючи індикатор політичної участі громадян, ми можемо побачити, наскільки схильні мешканці обох областей саме до залученості у політичні процеси, що напряду впливає на демократизацію. Згідно з методологією Р. Патнема, хоча явка не демонструє безпосередню інтеракцію між членами суспільства, вона є найбільш видимим показником для унаочнення схильності до участі не лише у політичних, а й у соціальних процесах¹⁴⁰. У 2014р. явка на президентських виборах була однаковою у Закарпатській та Миколаївській областях. У 2015р. на місцевих виборах різниця у явці зменшилась і становить 11%. На президентських виборах 2019р. ситуація змінилась в інший бік, і жителі Миколаївщини проявили більшу схильність до політичної участі – на 14,3% явка у цій області перевищувала явку на Закарпатті. На місцевих виборах 2020р. знову громадяни Закарпатської області були більш залученими, на 10%, до виборчого процесу, аніж жителі Миколаївської. Отже, ми можемо побачити, що у Миколаївській області існує тенденція до зростання у показниках явки на президентських виборах – вона зросла у цій області на 9%, а на місцевих знизилась на 6%, що може свідчити нам про низьку зацікавленість у розвитку місцевої громади. У Закарпатській області від 2014р. знизилися показники по

¹⁴⁰ Putnam R. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 33.

цьому індикатору на усіх розглянутих типах виборів на 5% , але все ж показники є вищими за ті, що у Миколаївській області. Тому можна зробити висновок, що громадяни Закарпатської області станом на 2021р. залишаються більш активними у політичних процесах, аніж жителі Миколаївщини, хоча ці показники мають більшу тенденцію до зниження, тоді, як у Миколаївській області переважно зростає активність.

Також варто проінтерпретувати згідно з методологією індикатори формальної участі громадян. Р. Патнем стверджував, що формальні зв'язки, які утворюються у таких формах громадянської активності, як залученість до громадських організацій, або регулярне відвідування релігійних зібрань є важливими для формування соціального капіталу, адже саме у таких випадках індивіди розширюють власну мережу знайомств, а отже напрацьовують соціальний капітал¹⁴¹. Мешканці Закарпаття є більш активними учасниками громадських організацій. У 2014р. різниця між областями у кількості членів організацій становила 6,2%. В обох областях протягом 2014-2019рр. зросла громадянська активність і залученість до організацій, проте кількісний розрив залишився таким самим у 2019р. – 6%. Це свідчить про тенденцію до зростання соціальної активності в обох регіонах, проте схильність до участі переважає саме на Закарпатті. Згідно з Р. Патнемом, громадські об'єднання є важливими задля розвитку культури участі, а також вони прививають населенню почуття спільної відповідальності та уміння співпрацювати для спільної мети¹⁴². Ці об'єднання є важливими з точки зору впливу соціального капіталу на демократизацію, адже громадські організації відстоюють інтереси окремих груп та можуть зовнішньо впливати на державні інститути через артикуляцію вимог громадян та їх

¹⁴¹Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 61.

¹⁴²Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 388.

донесення до владної верхівки. Ми можемо пов'язати це з показниками явки на місцевих виборах. У зв'язку з тим, що громадські організації відіграють велику роль у розвитку соціального капіталу, мешканці Закарпатської області більш схильні до кооперації та консенсусу заради спільної мети, у свою чергу, це надає їм більше впливу на місцеву владу, і сприяє утворенню горизонтальних зв'язків з політичними лідерами. Як наслідок, у цій області більше враховуються інтереси населення, і, надалі її мешканці більш зацікавлені у політичних процесах пов'язаних з місцевими виборами та розвитком своєї громади. Виходячи з цього, можемо побачити, що громадські організації сприяють тому, що завдяки розвитку соціального капіталу демократизація Закарпатської області є вищою, аніж у Миколаївській.

Продовжуючи інтерпретацію участі у формальних організаціях, відвідування релігійних заходів, відповідно до концепції Р. Патнема демонструє окрім ступеня розвитку соціального капіталу, також і наявність у людей таких чеснот, як взаємність та схильність до безкорисливої допомоги іншим ¹⁴³. Протягом років, які досліджувалися, існує значний розрив у показниках між областями. У 2016-2020рр. на Закарпатті кількість відвідувачів релігійних зібрань вище за цю кількість у Миколаївській області в середньому на 30%. У 2021р. ця різниця зменшилась, адже одночасно знизились показники на Закарпатті та зросли у 2020р. на Миколаївщині. Отже, на Закарпатті спільнота є більш релігійно активною, проте знову ми простежили тенденцію до стабільного зростання активності суспільства у контексті релігійних зібрань у Миколаївській області. Відповідно до концепції Р. Патнема, це може свідчити про те, що громадяни Закарпаття вже мають достатньо розвинені риси взаємності та

¹⁴³Putnam R. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 69.

схильності до більшої залученості у соціальні процеси, а жителі Миколаївщини знаходяться у процесі набуття таких чеснот.

Ще одним індикатором, що вказує на розвиненість соціального капіталу є заангажованість до волонтерської діяльності та надання нематеріальної допомоги. Згідно з Р. Патнемом, цей аспект відноситься до неформальних організацій та унаочнює одночасно активність громадян та те, як проявляється чеснота взаємності та солідарності на практиці¹⁴⁴. У часовому проміжку 2014-2015рр. ці показники демонструють значний кількісний приріст по обом областям, що може бути пов'язане із подіями цих років та активною фазою війни на Донбасі, але у Закарпатській області у 2015р. існувала більша кількість членів волонтерських організацій, аніж у Миколаївській на 6%. Протягом 2016-2021рр. показники волонтерської залученості мали певні коливання в обох областях, зі зростанням у 2021р. Проте, на Закарпатті рівень залученості до благодійної діяльності (як матеріальної, так і нематеріальної) був стабільно вищим. Додатково, зростання показників благодійності у 2021р. може пояснюватися викликами, які постали перед суспільством обох областей у зв'язку із пандемією. Таким чином, існує регулярність у підвищенні рівня волонтерської заангажованості у Закарпатській та Миколаївській областях під час появи кризових ситуацій, які потребують громадянської згуртованості та допомоги іншим. Це може свідчити про те, що громадськість активізується саме під час викликів, але у період стабільності прояви соціального капіталу стають менш помітними, але розвинене громадянське суспільство із сильним соціальним капіталом має проявляти активність не лише в період криз. Згідно з запропонованою Р. Патнемом інтерпретацією, різні форми благодійності демонструють нам прояв загальної форми взаємності, яка є необхідною для

¹⁴⁴Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 126.

існування та розвитку соціального капіталу¹⁴⁵. Оскільки, у Закарпатській області залученість є стабільно вищою, то й прояв взаємності тут є більшим, аніж у Миколаївській області, що вказує на вищу ступінь розвитку соціального капіталу у першій. Окрім цього, ми можемо також простежити кореляцію між індикаторами релігійної залученості та волонтерської заангажованості. Відповідно до концепції Р. Патнема люди, які є більш релігійними та частіше відвідують церкву більш схильні бути добродіями та допомагати іншим. Волонтерство та матеріальна допомога є проявом такої допомоги та альтруїзму між членами соціума. З огляду на те, що мешканці Закарпаття є більш релігійно активними вони також частіше залучені до матеріальної та нематеріальної благодійності, ніж мешканці Миколаївщини. Таким чином, ми можемо побачити, що завдяки громадянській активності, яка збагачує соціальний капітал людей, це також стимулює їх до допомоги іншим та піклуванню про соціальні потреби.

Окрім цього, варто розглянути індикатор рівня довіри. Відповідно до теорії Р. Патнема, він показує те, наскільки люди схильні до кооперації, адже без довіри чесна та взаємовигідна співпраця неможлива. І навпаки, попередня громадянська залученість спонукає до посилення міжособистісної довіри¹⁴⁶. Так, як показники довіри пов'язані з тим, наскільки населення соціально активне, ми можемо побачити кореляцію між тенденціями у попередніх індикаторах та рівнем довіри. Як вже зазначалося, по всіх індикаторах, активність населення у Закарпатській області є вищою, ніж у Миколаївській. У період між 2015-2021рр. ми також можемо простежити, що рівень міжособистісної довіри є вищим саме на Закарпатті, що є підтвердженням попереднього твердження про взаємозв'язок

¹⁴⁵ Putnam R. *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community* / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – С. 18.

¹⁴⁶ Putnam R. *Making Democracy Work* / Robert Putnam. – Chichester, West Sussex: Princeton University Press, 1992. – С. 167.

активності та довіри. Окрім цього, показники міжособистісної довіри у Миколаївській області стрімко зростають, а відсотковий розрив між областями поступово зменшується. Тут ми також можемо побачити, що разом зі зростанням активності у формальних та неформальних організаціях жителів Миколаївщини зростає також і довіра між ними. Важливо звернути увагу, що довіра до інституцій також впливає на рівень залученості до процесів пов'язаних з ними. Оскільки рівень довіри до інститутів влади переважно є низьким (до 35%), то це може пояснити також низьку явку на виборах, тоді, як високий рівень довіри до церкви та волонтерів стимулює з іншого боку населення до участі у відповідних організаціях та заходах. Інституціолізована довіра до суспільно-політичних інститутів вища також у Закарпатській області, що обумовлює високу активність громадян у різних формах суспільної інтеракції, та навпаки низька довіра у Миколаївській області стримує громадянську заангажованість до суспільних процесів у цій області.

Таким чином, ми визначили, що населення Закарпатської області є більш активним у політичних процесах, воно у більшій кількості є членами громадських об'єднань, частіше відвідує релігійні зібрання та більш схильне до прояву взаємності та солідарності через залученість до волонтерства та благодійності, а також має стабільно вищі показники генералізованої та інституціолізованої довіри за населення Миколаївської області. Оскільки, відповідно до обраної методології, високі кількісні показники у цих індикаторах свідчать про розвиненість соціального капіталу населення регіону, ми можемо зробити висновок, що на Закарпатті рівень соціального капіталу є вищим, ніж на Миколаївщині. Але варто зазначити, що жителі Миколаївської області поступово з роками ставали більш активними по усім параметрам, що стимулювало надалі збільшення довіри між членами суспільства. Так, як згідно з концепцією Р. Патнема, соціальний капітал впливає на демократизацію шляхом підвищення

культури участі у спільноті, що неодмінно впливає на політичну залученість у тому числі, ми можемо побачити, що участь людей у громадських асоціаціях, релігійних зборах та волонтерській діяльності значно вище у Закарпатській області, де явка на виборах теж переважає над явкою у Миколаївській області. Окрім цього, завдяки більшій довірі та участі, мешканці Закарпаття, відповідно до теорії, проявляють більшу кооперацію у суспільно важливих питаннях, а також поширюється простір для обговорення важливих соціальних питань та знаходження консенсусу, завдяки вищому рівню солідарності та толерантності у спільноті. Це надалі збільшуватиме зокрема рівність усіх членів спільноти, адже соціальний капітал підвищує можливості кожного впливати на суспільно-політичні рішення. Іншими словами, у Закарпатській області, де люди є більш соціально активними, ніж у Миколаївській області, населення з більшою вірогідністю є згуртованим, і може мати більше шансів на те, що влада буде дослухатися до їх побажань, завдяки агрегованим інтересам. Це мінімізує ризики узурпації влади та посилює горизонтальні зв'язки між народом та елітами. У Миколаївській області суспільство є менш об'єднаним через меншу активність, проте від 2014р. до 2021р. показники громадянської залученості невпинно зростають, що має також позитивні наслідки на демократизацію в цій області.

Підсумок до третього розділу

Підсумовуючи, у цьому розділі було проінтерпретовано отримані емпіричні дані за показниками політичної участі, формальної та неформальної участі, а також міжособистісної та генералізованої довіри у Закарпатській та Миколаївській областях за допомогою методології Р. Патнема запропонованої у книзі “Боулінг на самоті”. Ми простежили, що на місцевих виборах суспільство Закарпатської області є більш активним, а на президентських в розрізі 2014-

2019р. зросла активність мешканців Миколаївської області та переважає активність мешканців Закарпаття. Також ми побачили, що населення Закарпатської області є більш об'єднаним та згуртованим завдяки вищим показникам участі у різних формальних та неформальних організаціях, які напрямую впливають на розвиненість соціального капіталу у цій спільноті. Це дає надалі суспільству готовність до мобілізації загальних зусиль для подолання криз та викликів, а також сприяє посиленню культури участі у цьому соціумі. Окрім цього, у Миколаївській області значно менш розвинені, хоча й поступово прогресують, риси взаємності і солідарності, які ми простежили завдяки показникам залученості до благодійності. Також існує розрив у показниках довіри на користь Закарпатської області, що зокрема пояснює нам низьку громадську заангажованість мешканців Миколаївської області. Окрім цього, за допомогою методології Р. Патнема ми побачили взаємозв'язок індикаторів активності у організаціях та проявах довіри та взаємності, і можемо визначити, що мешканці Закарпатської області завдяки вищому рівню учасництва мають більш розвинений соціальний капітал, і як наслідок більш схильні довіряти один одному та допомагати. Було також визначено, що регіони з вищим ступенем соціального капіталу мають стійкіші демократичні інститути. Оскільки, Закарпатська область має вищий рівень соціального капіталу в порівнянні з Миколаївською областю, це свідчить про те, що громадянське суспільство Закарпаття є згуртованішим, тому воно відіграє значно більшу роль у підтримці функціонування демократичних інститутів. Однак, хоча рівень соціального капіталу в Миколаївській області нижчий, він демонструє тенденцію до стабільного зростання, що дає підстави розраховувати на посилення демократії у цьому регіоні з часом.

ВИСНОВКИ

У цій роботі було проведено порівняльний аналіз впливу соціального капіталу на процеси демократизації у Закарпатській та Миколаївській областях. Для цього дослідження першочергово було визначено поняття соціального капіталу за допомогою огляду теоретичної розробки як західних та українських концепцій стосовно даної теми. Також ми проаналізували статистичні дані відповідно до виокремлених кількісних показників з соціологічних центрів «КМІС», Фонд «Демократичні ініціативи», «Центр Разумкова», «РЕЙТИНГ», які допомогли зібрати дані для аналізу рівня розвитку соціального капіталу у Закарпатській та Миколаївській областях. Після огляду теоретичних та емпіричних даних, ми проінтерпретували кількісні показники спираючись на методологію Р. Патнема. Завдяки такому аналізу ми дійшли наступних висновків:

По-перше, після огляду фундаментальних західних та українських підходів до концептуалізації соціального капіталу ми визначили ключові характеристики цього поняття. Незважаючи на відмінності теорій, можна зрозуміти, що соціальний капітал засновується на соціальних зв'язках, які надають людям доступ до різних благ, які вони не можуть досягнути окремо від групи, або здобуток яких полегшений завдяки соціальному капіталу. Окрім цього, соціальний капітал також характеризується наявністю таких рис у спільноті, як: солідарність, взаємність та довіра. П. Бурдє у своїх працях спирається на ідею класовості та індивідуалізму, стверджуючи, що соціальний капітал, як ресурс, використовується людьми для досягнення особистих інтересів. Тоді, як Р. Патнем звертається до міркувань колективності та використання соціального капіталу, як інструменту досягнення колективних благ та розвитку демократії в країні шляхом посилення культури участі громадян та зміцненню довіри, яка впливає на побудову горизонтальних зв'язків у суспільстві. У даній роботі було використано методологію Р. Патнема, адже в

ній наявний зв'язок соціального капіталу з демократизацією, що є предметом нашого дослідження, а також є кількісні показники, що необхідні для вимірювання цих аспектів.

По-друге, після визначення поняття і окреслення необхідних кількісних показників, було здійснено аналіз статистичних даних за такими індикаторами, як: політична участь, яка проявляється у показниках явки; участь у формальних організаціях – громадських об'єднаннях та релігійних заходах; участь у неформальних організаціях – волонтерська заангажованість та матеріальна благодійність, а також показники міжособистісної та інституціолізованої довіри, які демонструють те, як впливає довіра впливає на розвиток соціального капіталу і схильність людей до участі у суспільних процесах, і навпаки, як активність громадян впливає на напрацювання довіри між ними. У цьому розділі було продемонстровано кількісне переважання по усім індикаторам Закарпатської області над Миколаївською.

Наостанок, у дослідженні ми проінтерпретували статистичні дані відповідно до обраної методології та проаналізували вплив соціального капіталу на демократизацію у Закарпатській та Миколаївській областях. Індикатор політичної залученості є вищим у Закарпатській області, хоча від 2014р. на Миколаївщині населення стало значно активніше у політичних процесах. Стосовно формальних організацій, як у громадських об'єднаннях, так і у релігійних зібраннях, мешканці Закарпаття виявилися більш активними, ніж Миколаївщини. У неформальних організаціях, таких, як волонтерська діяльність, участь превалює також у Закарпатська область, що демонструє не лише активність суспільства, а й прояв риси взаємності та солідарності у спільноті. Завдяки аналізу показників довіри ми змогли виявити причину тенденції більшої активності, а отже, і більш розвиненого соціального капіталу, на Закарпатті, адже міжособистісна довіра спонукає людей до інтеракції та залученості до соціальних процесів. Однак, незважаючи на стабільно високі показники по всім індикаторам у Закарпатській області, у порівнянні, мешканці Миколаївської області у динаміці по обраним рокам стали більш залученими до

суспільних та політичних заходів, що може свідчити про поступовий розвиток соціального капіталу у цій області. Таким чином, ми визначили, що, відповідно до методології Р. Патнема, у проміжку 2014-2021рр. суспільство Закарпаття мало вищий ступінь розвитку соціального капіталу, що забезпечувало стабільну підтримку функціонування демократичних інститутів у цій області, проте суспільство Миколаївської області демонструє також стійке зростання усіх показників.

Підсумовуючи, внаслідок проведення порівняльного аналізу, ми встановили, що у Закарпатській області вищі показники соціального капіталу та наявність таких характеристик спільноти, як взаємність, солідарність, довіра, (міжособистісна та інституціолізована) та почуття спільної відповідальності за майбутнє соціуму, що сприяють посиленню демократії у цьому регіоні. Незважаючи на те, що кількісні показники у Миколаївській області є нижчими, вони мають тенденцію до зростання, що свідчить також про поступовий розвиток демократії у цьому регіоні. Отже, можна стверджувати, що соціальний капітал є вищим у Закарпатській області, а отже, і демократизація цього регіону з більшою вірогідністю є успішною. Проте, мешканці Миколаївської області поступово нарощують соціальний капітал та мають стабільний прогрес у демократизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – С. 241–258.
2. Bourdieu P. Outline of the theory of Practice / Pierre Bourdieu. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 248 с.
3. Bourdieu P. The Social Space and the Genesis of Groups / Pierre Bourdieu // Theory and Society, Vol. 14, No. 6 / Pierre Bourdieu., 1985. – С. 723–744.
4. Bourdieu P. The Logic of Practice / Pierre Bourdieu. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – 333 с.
5. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital / James S. Coleman. – The University of Chicago Press, 1988. – С. 95-120.
6. Putnam R. Making Democracy Work / Robert Putnam. – Chichester, West Sussex: Princeton University Press, 1992. – 275 с.
7. Putnam D. Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community / D. Robert Putnam. – New York: Simon & Schuster, 2000. – 747 с.
8. Stepanenko V. Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethos in the Framework of Corrupted Sociality? / Victor Stepanenko., 2006. – 27 с.
9. Благодійність і волонтерство-2016: результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/blagodiynist-i-volonterstvo-2016-rezultati-sotsiologichnogo-doslidzhennya>.
10. Вибори-2014: сподівання громадян, рейтинги кандидатів, мотивація вибору [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/vibori-2014-spodivannya-gromadyan-reytingi-kandidativ-motivatsiya-viboru..>

- 11.Виборчі рейтинги: травень-2018 [Електронний ресурс] // Центр Разумкова.
– 2018. – Режим доступу до ресурсу:
https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_travenj_rejtyngy.pdf.
- 12.Волонтерство Липень 2021 [Електронний ресурс] // U-Report. – 2021. –
Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.ureport.in/opinion/5587/>.
- 13.Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання
[Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька
Кучеріва. – 2018. – Режим доступу до ресурсу:
<https://dif.org.ua/uploads/pdf/1908739084645dfc23a045a3.34043691.pdf>.
- 14.Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян [Електронний
ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2019. –
Режим доступу до ресурсу:[https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-
v-ukraini-poglyad
gromadyan?fbclid=IwAR05QDuGLUC2Zp5NlwYcrFyvRii2mYgEpVSbPAS
WLldFogfp5ajZWb6lW74](https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan?fbclid=IwAR05QDuGLUC2Zp5NlwYcrFyvRii2mYgEpVSbPASWLldFogfp5ajZWb6lW74)
- 15.Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років:
результати телефонного опитування [Електронний ресурс] // Київський
Міжнародний Інститут Соціології. – 2022. – Режим доступу до ресурсу:
<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>.
- 16.Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2014 році. // Державна
служба статистики України. – 2015. – С. 40-41
- 17.Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2015 році. // Державна
служба статистики України. – 2016. – С. 10–11.
- 18.Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2016 році. // Державна
служба статистики України. – 2017. – С. 9–10.
- 19.Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2017 році. // Державна
служба статистики України. – 2018. – С. 6–8.
- 20.Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2018 році [Електронний
ресурс] // Державна служба статистики України. – 2019. – Режим доступу
до ресурсу:

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwim653Q5rH-AhURp4sKHZHECioQFnoECBsQAQ&url=https%3A%2F%2Fukrstat.gov.ua%2Foperativ%2Foperativ2019%2Fsusp_d%2Fsusp_d_2018.xls&usg=AOvVaw3yfsvU8jXXEv6RPwirPIv3.

21. Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf.
22. Довіра до соціальних інституцій та груп [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579>.
23. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018р. [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1>.
24. Довіра соціальним інституціям і партіям: грудень 2020 [Електронний ресурс] // Київський Міжнародний Інститут Соціології. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1005&page=3>.
25. За півроку до виборів: рейтинги кандидатів і партій, мотивації вибору, очікування громадян [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_press_release_1808.pdf.
26. Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20151106035850/http://www.cvk.gov.ua/vm_2015/yavka_po_reg_vm_2015.pdf.

- 27.Звіт Київського міжнародного інституту соціології –
[http://www.kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/08\(02-2015\)/ds.php?file=08_KR_3_SocEkon1.pdf](http://www.kiis.com.ua/materials/KMIS-Review/08(02-2015)/ds.php?file=08_KR_3_SocEkon1.pdf)
- 28.Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни / Галина Зеленько., - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – С. 108-118.
- 29.Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості [Електронний ресурс] // Центр Разумкова журнал "Національна Безпека і Оборона". – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf.
- 30.Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ..? [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/komu-bilshe-doviryayut-ukraintsi-vladi-gromadskosti-zmi>.
- 31.Місцеві вибори-2020: електоральні настрої громадян (серпень 2020р.) [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/mistsevi-vybory2020-elektoralni-nastroi-gromadian-serpen-2020r>.
- 32.Моніторинг місцевих виборів 2020: ПІДСУМКИ [Електронний ресурс] // Соціологічна Група "РЕЙТИНГ". – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_local_electionsua_112020_press.pdf.
- 33.Нагорна Л. Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Нагорна. – Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса, 2018. – 405 с.
- 34.Опитування громадської думки щодо громадянського залучення [Електронний ресурс] // РАСТ: Building local promise. – 2017. – Режим

доступу до ресурсу:

<https://dif.org.ua/uploads/pdf/1304371255645e01a83f8740.75872543.pdf>

35. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. [Електронний ресурс] // Центр Разумкова.

– 2021. – Режим доступу до ресурсу:

https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf.

36. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018рр. [Електронний ресурс] //

Центр Разумкова. – 2018. – Режим доступу до ресурсу:

https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.

37. Позачергові вибори народних депутатів України 2014 [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2014. – Режим доступу до ресурсу:

<https://web.archive.org/web/20141028111736/http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp084pt001f01=910.html>.

38. Постмайданна благодійність і волонтерство-2015: результати соцдослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:

<https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>.

39. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – 2001. – Режим доступу до ресурсу:

<http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

40. Релігія, церква, суспільство і держава: два роки після майдану [Електронний ресурс] // Центра Разумкова. – 2016. – Режим доступу до ресурсу:

https://razumkov.org.ua/upload/Religiya_200516_A4.compressed.pdf.

41. Рукопис Марченко Л. Порівняння рівня розвитку громадянського суспільства у Закарпатській та Миколаївській областях (2014 – 2021 рр.) /

Марченко Ліна – 2023. – Рукопис.

42. Соціальна основа формування середнього класу в Україні: критерії визначення, структура, основні характеристики [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD144-145_2014_ukr.pdf.
43. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики / Віктор Степаненко. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. – 420 с.
44. Україна напередодні місцевих виборів: жовтень 2015 [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dif.org.ua/article/ukraine-naperedodni-mistsevikh-viboriv-zhovten-2015>.
45. Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/upload/2014_Khyga_Religiya_5nnn_site.pdf.
46. Хід голосування по регіонах України [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: https://web.archive.org/web/20190412182141/https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp063pt00_t001f01%3D702pt001f01%3D702.html.
47. Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf.
48. Явка виборців на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року склала 36,88 % [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://web.archive.org/web/20201026191256/https://cvk.gov.ua/novini/yavka-vibortsiv-na-mistsevih-viborah-25-zhovtnya-2020-roku-sklala-3688.html>
49. Явка на виборах президента України становила 62.07% – ЦВК [Електронний ресурс] // Interfax Ukraine. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://interfax.com.ua/news/election/582863.html>.

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: «Порівняння впливу соціального капіталу на демократизацію Закарпатської та Миколаївської областей в період 2014-2021рр.»

Студентка: Марченко Ліна Миколаївна

Рік навчання, факультет: Політологія - 4, Факультет Соціальних Наук та Соціальних Технологій.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, Кисельов С. О.

Рецензент: кандидат філософських наук, доцент кафедри політології, Амельченко Н. А.

Захищена: “___” _____ 2024р.

Короткий зміст роботи: У роботі було досліджено, як соціальний капітал впливає на демократичні процеси у Закарпатській та Миколаївській областях, які є відмінними історично, культурно та географічно. Було визначено, що соціальний капітал сприяє участі громадян у суспільно-політичних процесах, зміцнює довіру, обумовлює розвиток громадянського суспільства та утворення горизонтальних зв'язків між соціумом та політичними лідерами, тому існує взаєв'язок між демократизацією та соціальним капіталом. Таким чином, метою роботи є визначення впливу соціального капіталу на демократизацію у Закарпатській та Миколаївській областях. Задля досягнення мети, першочергово було окреслено поняття соціального капіталу за допомогою праць західних дослідників: П. Бурдє, Р. Патнема, Дж. Коулмана; та українських науковців: Г. Зеленько, В. Степаненко, Л. Нагорної. Надалі, за методологією Р. Патнема, було виокремлено індикатори вимірювання соціального капіталу, які є необхідними для порівняння впливу цього феномену на демократизацію. Такими індикаторами було визначено політичну участь, участь у формальних і неформальних організаціях та міжособистісну і генералізовану довіру, дані щодо яких було взято з соціологічних центрів. Наостанок, було проінтерпретовано отримані показники згідно з обраною методологією. У результаті, було

визначено, що у Закарпатській області соціальний капітал є більш розвиненим, ніж у Миколаївській, а отже, і демократизація цієї області є вищою. Проте, у Миколаївській області показники соціального капіталу прогресують, тому існує потенціал розвитку демократії.